

DOI 10.47315/archives2023.334.126

УДК 323.13(=162.1):323.281(470)«1830/1874»

Лариса Левченко

докторка історичних наук,

директорка,

Центральний державний архів

вищих органів влади та управління України;

старша наукова співробітниця,

Інститут української археографії

та джерелознавства імені М. С. Грушевського

НАН України (за сумісництвом)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9097-7373>

РЕПРЕСИВНА ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОГО УРЯДУ ЩОДО УЧАСНИКІВ РУХІВ ЗА ВІДНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ ПОЛЬЩІ (1830–1874 рр.)

*До спільного відзначення у 2023 році
Україною та Республікою Польща
160-ї річниці Січневого повстання 1863–1864 років
(постанова Кабінету Міністрів України
від 1 червня 2022 р. № 644)*

Анотація. Метою дослідження є комплексний аналіз законодавчих і підзаконних актів Російської імперії, спрямованих проти учасників Листопадового (1830–1831) та Січневого (1863–1864) повстань, польських національно-визвольних і опозиційних рухів 1830–1874 рр. для окреслення заходів репресивної політики імперської влади щодо поляків. Акти вищого рівня – закони – виокремлено з «Полнаго собрания законов Российской империи», акти нижчого рівня – циркуляри – виявлено в Державному архіві Миколаївської області, хоча цілком імовірно, що аналогічні документи можуть бути віднайдені в інших державних архівах України. **Методологія дослідження** включає методи архівної евристики та джерелознавчої критики. **Наукова новизна** дослідження полягає у введенні до наукового обігу в царині дослідження обраної теми такого типу джерел як циркуляри, а також у відновленні на їх підставі імен близько 2 тис. осіб – учасників Листопадового та Січневого повстань, опозиційно налаштованих до російського уряду поляків і представників інших націй, переслідуваних за законодавством Російської імперії. У додатках наведено фрагменти списку цих осіб і тексти циркулярів загального характеру. **Висновки.** Дослідження підтверджує факт застосування на повну потужність репресивної машини імперського уряду щодо населення територій, приєднаних до Російської імперії у результаті поділів Речі Посполитої. Після Листопадового повстання репресивна політика стає очевидною з актів вищо-

© Л. Левченко, 2023

го рівня, які мали статус законів і оголошувалися публічно. Після Січневого повстання публічними актами Російська імперія демонструвала всепрощення. Використовуючи таємні циркуляри, імперські органи організовували приховане переслідування представників усіх верств населення колишньої Речі Посполитої, незалежно від регіону, національності, соціального стану. Аналіз циркулярів доводить, що репресії досягали кожної родини й особи, навіть дітей.

Ключові слова: Листопадове повстання 1830–1831 рр.; Січневе повстання 1863–1864 рр.; репресії поляків; репресивна політика Російської імперії; польський національно-визвольний рух XIX ст.; репресивне законодавство Російської імперії.

У результаті поділів між Росією, Прусією та Австрією (1772, 1793) Річ Посполита втратила державний суверенітет. Поразка повстання під проводом Тадеуша Костюшка (1794) спричинила третій поділ Польщі (1795) і остаточне руйнування її державності. Відтоді розпочалася й не вщухала боротьба польського народу за відновлення національної держави. Варшавське герцогство, створене Наполеоном Бонапартом, проіснувало недовго, й у 1814 р. Росія, Пруссія та Австрія вкотре розділили між собою Польщу. Та частина польської території, що увійшла до складу Російської імперії внаслідок цього розподілу, отримала назву «Царство Польське» (1815–1874)¹. Конституція Олександра I (1801–1825) від 1815 р., незважаючи на всю свою ліберальність, попри давню прихильність поляків до демократії, перетворила Царство Польське в спадкову монархію, «навіки зв'язану» з Російською імперією². Це унеможливило для польського народу будь-які перспективи відновлення власної державності. Ліберальні настрої Олександра I з плином часу почали вщухати, що спричинило розлад відносно гармонійних відносин між ним і його польськими підданими, у середовищі яких поступово поширилися опозиційні настрої. Рух декабристів у Російській імперії (1825) певною мірою спричинив у польському суспільстві створення опозиційних, як відкритих, так і таємних організацій. Утиски прав польської людності на початку правління російського імператора Миколи I (1825–1855) врешті призвели до Листопадового повстання

¹ Царство Польське утворено як автономія в кордонах Варшавського герцогства після розгрому армії Наполеона Бонапарта та за рішенням Віденського конгресу (1814–1815); охоплювало території Люблінського, Лодзинського, Мазовецького, Підляського, Свентокшиського воєводств. У 1874 р. Царство Польське втратило автономію й було перетворено на Варшавське генерал-губернаторство – адміністративно-територіальну одиницю Російської імперії. У 1916 р. у тих же кордонах відновлено Німецькою імперією та Австро-Угорщиною як Королівство Польське.

² *Mażewski L.* O kształtowaniu się ustroju Królestwa Polskiego w 1831 roku // *Czasopismo prawnohistoryczne.* 2014. T. LXVI. Zeszyt 1. S. 279.

(почалося 29 листопада 1830 р.) та російсько-польської війни 1830–1831 рр. Повстання охопило не лише суто польські землі, а й Волинь, Житомирщину, Поділля та Київщину, а також Литву й Білорусь. Після капітуляції Варшави 27 серпня 1831 р. Микола I скасував Конституцію й ознаки польської автономії та вдався до жорсткої реакції³. На протидію реакції в середовищі поляків все більше посилювалися революційні настрої, виникали нові таємні організації, як-от: «Towarzystwo Demokratyczne Polskie» (1832), «Stowarzyszenie Ludu Polskiego» (1835) тощо, у яких серед інших брало участь католицьке духовенство.

Європейські революції 1848–1849 рр., каталізаторами яких стали Франція та Австрія, ще більше посилити прагнення польського народу до незалежності й відновлення державності. Однак, більшість революційних осередків у Царстві Польському була виявлена ще напередодні революційних подій, а їхні члени заарештовані й відправлені на заслання до Сибіру. Під час Східної (Кримської) війни (1853–1856) поляки намагалися сформувати загони й діяти проти Російської імперії⁴. Незважаючи на це, Олександра II (1855–1881) зустріли в Польщі без особливого спротиву, й на початку його правління жорстка реакція пішла на спад. Проте обидва напрями визвольного руху поляків – радикальніші «Czerwoni» і ліберальніші «Biali» – виявилися незадоволені призначенням Олександром II помічником намісника Царства Польського Олександром Велопольським, який, попри прагнення відновити Конституцію 1815 р., проводив надто ліберальну щодо Росії політику. Незважаючи на цілком позитивні здобутки в соціально-економічній сфері, О. Велопольський усіма можливими засобами, аж до масового рекрутського набору в 1863 р., протидіяв революційним рухам співвітчизників⁵. Уважається, що саме цей рекрутський набір став причиною Січневого повстання (почалося 10 січня 1863 р.). Однак, у Державному архіві Миколаївської області віднайдено документ російської влади 1859 р. (лист Херсонського губернського правління до Миколаївської міської поліції) про повернення до Царства Польського поляків – хлопчиків-кантоністів, ще малолітніми вилучених із родин і вміщених до навчальних закладів військових поселень сумнозвісного графа Олексія

³ *Białynia-Chłodecki J.* Wojna Polski z Rosyą w latach 1830–1831 czyli «Powstanie Listopadowe». Lwów, 1912. S. 47–48.

⁴ *Żurawski vel Grajewski R.* Sprawa polska w relacjach międzynarodowych w okresie międzypowstaniowym (1831–1863). URL: <https://usa-ue.pl/klasyfikacja-polityki-teksty/opracowania/sprawa-polska-w-relacjach-miedzynarodowych-w-okresie-miedzypowstaniowym-1831-1863/> (дата звернення: 15.02.2023).

⁵ *Wiśnicki J.* Kształt przyszłej Polski w programach politycznych ze szczególnym uwzględnieniem ziem Litewsko-Pruskich. Res Historica. Od rozbiorów Rzeczypospolitej do niepodległych państw narodowych. Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej. Lublin, 1999. Zeszyt 9. S. 116.

Аракчєєва⁶. Відтак очевидно, що рекрутський набір 1863 р. став лише приводом для початку повстання, а його причиною була тривалий час реалізовувана репресивна політика російського уряду, спрямована на перетворення поляків на пересічних підданих Російської імперії.

Січневе повстання поширилося на сучасні території Польщі, України, Литви та Білорусі, але, незважаючи на його ретельну підготовку, масовість і самовіддану боротьбу повстанців, сил для перемоги у них не вистачило. Реакційна політика уряду Російської імперії після Січневого повстання врешті вилилася в перетворення Царства Польського на Варшавське генерал-губернаторство (1874–1916) у складі 10-ти губерній, вже цілковито організованих на кшталт адміністративно-територіальних одиниць Російської імперії⁷.

Історіографія визвольних рухів польського народу представлена численними науковими працями польських та українських дослідників. У контексті обраної теми найбільшу цікавість представляють праці польських авторів про переслідування їхніх співвітчизників – учасників визвольних рухів. У Польщі з цієї теми першими світ побачили монографії С. Лібровіча та М. Яніка⁸. Новітня польська історіографія цього питання репрезентована працями Е. Качинської, Ф. Новінського, В. Слівовської (зібрала відомості про понад 3,5 тис. польських засланих до Сибіру), Б. Єндриховської⁹ та ін. учених. Над аналізом сучасної польської історіографії порушеної проблеми в Україні працює дослідниця М. Паньків¹⁰.

⁶ Держархів Миколаївської обл. (Державний архів Миколаївської області). Ф. 231. Оп. 1. Спр. 114. Арк. 15.

⁷ ПСЗ (Полное собрание законов Российской империи). Собрание второе (1825–1881). Т. 49 (1874). № 53051 от 17 января 1874 г. «О присвоении бывшей Канцелярии Намѣстника въ Царствѣ Польскомъ наименованія Канцелярии Варшавскаго Генераль-Губернатора». С. 56.

⁸ *Librowicz Ż. Polacy w Syberii*. Reprint z 1884. Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 1991. 380 s.; Janik M. *Dzieje Polaków na Syberii*. Kraków. 1928. 472 s.

⁹ *Kaczyńska E. Ludzie ukarani. Więzienia i system kar w Królestwie Polskim 1815–1914*. Warszawa, 1989. 588 s.; *Brus A., Kaczyńska E., Śliwowska W. Zesłanie i katorga na Syberii w dziejach Polaków 1815–1914*. Wydawn. Nauk. PWN, 1992. 438 s.; *Nowiński F. Polacy na Syberii Wschodniej. Zesłańcy polityczni w okresie międzypowstaniowym*. Gdańsk, 1995. 434 s.; *Śliwowska W. Zesłańcy polscy w Imperium Rosyjskim w pierwszej połowie XIX wieku. Słownik biograficzny*. Warszawa, 1998. 835 s.; *Jędrzychowska B. Polscy zesłańcy na Syberii 1830–1883. Działalność pedagogiczna oświatowa i kulturalna*. Wrocław, 2000. 240 s.

¹⁰ *Паньків М. Поляки в Російській імперії (кін. XVIII – поч. XX ст.): огляд сучасної польської історіографії // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. Т. 16. Київ, 2008. С. 159–179; *Її ж. Національне питання у політиці російського уряду на Правобережній Україні XIX – початку XX ст.: погляд польських істориків // Дриновський збірник*. 2011. Т. 4. С. 133–140.

Українськими вченими історія польських визвольних рухів ХІХ ст. переважно розглядається в контексті боротьби за національне визволення українського народу на Правобережній Україні. Серед науковців, які досліджують цю тему – Ю. Земський, І. Кривошея та ін. автори, праці котрих увійшли до колективної монографії «Польське національне повстання 1830–1831 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів», що вийшла друком 2017 р.¹¹ Цього ж року побачила світ колективна монографія «Польське національне повстання 1863–1864 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів», авторами якої разом із Ю. Земським, І. Кривошеєю стали Ю. Легун, Ю. Присяжнюк, С. Борисевич, В. Шандра та ін. українські вчені¹². Питання боротьби поляків за державність досліджувалися О. Білобровець, Ю. Легуном, В. Луцкай, І. Мозговим, Л. Івановою, В. Шандрою, І. Шостак, Ю. Хитровською¹³ та ін. Аналіз української історіографії порушеної проблеми щодо Правобережної України здійснено Ю. Конарівською¹⁴.

¹¹ Польське національне повстання 1830–1831 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів : монографія / за ред.: І. Кривошеї, Н. Моравця. Київ: КНТ, 2017. 264 с.

¹² Польське національне повстання 1863–1864 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів : монографія / за ред.: І. Кривошеї, Н. Моравця. Умань, 2014. 185 с.

¹³ Білобровець О. М. Суспільно-політичний рух поляків Правобережної України у 1863–1914 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Білобровець Ольга Матвіївна; Київський нац. лінгвістичний ун-т. Київ, 2006. 24 с.; Земський Ю. С. Польський, російський та український проекти націотворення щодо Правобережної України середини ХІХст.: дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.06 / Земський Юрій Сергійович; Державна гірничо-академія України. Київ, 2012. 410 с.; Іванова Л. За вашу і нашу свободу. 1863 р. // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки. 2014. Вип. 12. С. 379–397; Легун Ю. «Всепопданнейше докладаваю...». Документи з історії польської меншини Поділля в Державному архіві Російської Федерації // Подільські джерела: альманах. Вінниця, 2012. № 3 [Річ Посполита: вінницький слід]. С. 19–29; Луцкай В. Формування російської імперської національної політики щодо поляків // Гілея: науковий вісник. 2018. Вип. 137. С. 84–91; Мозговий І. Січневе повстання в Польщі та Україна // Світогляд – Філософія – Релігія. 2014. Вип. 7. С. 105–119; Хитровська Ю. Підготовка до польського національно-визвольного повстання 1863–1864 рр. в Царстві Польському та її особливості на Правобережній Україні // Сторінки історії : зб. наук. праць. 2018. Вип. 46. С. 45–54; Шандра В. Соціальні та політичні наслідки для України польського Січневого повстання 1863 р. // Український історичний журнал. 2014. № 1. С. 106–119; Шостак І. Секуляризація церковних римокатолицьких маєтків на Волині після повстання 1830–1831 рр. // Поляки на Волині: історія і сучасність : наук. зб. «Велика Волинь». Т. 30. Житомир, 2003. С. 105–115.

¹⁴ Конарівська Ю. Проблематика польського визвольного руху середини ХІХ століття на Правобережній Україні у роботах українських істориків початку ХХІ ст. // Україна – Європа – Світ: зб. наук. праць. 2017. С. 300–306.

Полякам Півдня України присвячено значну кількість праць, серед яких двотомна збірка «Поляки на Півдні України: історія та сьогодні», що побачила світ 2008 р. Однак питання впливу польських визвольних рухів ХІХ ст. на Південь України та переслідування поляків-учасників повстань у цьому регіоні фактично ще залишається у колі малодосліджених. На це звернув увагу д-р іст. наук Є. Сінкевич¹⁵. Ще триває процес виявлення в архівах досі невідомих історичних джерел, вивчення котрих дозволяє усвідомити, який відгомін мали польські рухи за незалежність на Півдні України. Зокрема, д-р іст. наук О. Бачинська на підставі документів Державного архіву Одеської області з'ясувала, що польські магнати – граф Олександр Потоцький, князь Адам Єжи Чарторийський, граф Вацлав Ржевуський, купець Матвій Собанський фінансово підтримували повсталих співвітчизників у 1830 р., через що їхнє майно та будинки в Одесі були конфісковані владою. О. Бачинська виявила 2 повідомлення під грифом «секретно» російського консула в Ізмаїлі та Галаці П. Романенка, котрий серед інших своїх занять мав обов'язок збирати інформацію про польські справи. Саме він написав Новоросійському і Бессарабському генерал-губернатору донесення про перетин кордону членами таємних польських організацій Міхалем Чайковським та Францем Ковалінським, які прямували через Галац до Константинополя. П. Романенко доповідав про знайдені ним печатки польських таємних організацій, на яких була зображена символіка Польщі, Литви та України (3 щити під однією короною). О. Бачинська дійшла висновку, що архіви Півдня України, зокрема Одеси, «зберігають чималу інформацію про організацію національного руху» в Польщі, у т. ч. про його українську складову¹⁶.

Метою цієї статті є здійснення комплексного аналізу наявних законодавчих і підзаконних актів Російської імперії, спрямованих проти учасників повстань 1830–1831 рр., 1863–1864 рр., польських національно-визвольних і опозиційних рухів 1830–1874 рр., членів таємних політичних організацій для окреслення заходів репресивної політики імперської влади щодо поляків. Акти органів влади вищого рівня – закони (укази, маніфести, рескрипти, особисті «повелення» імператора,

¹⁵ Сінкевич Є. Підтримка Січневого повстання жителями Херсонської губернії Російської імперії // Польське національне повстання 1863–1864 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів : монографія / за ред. І. Кривошеї, Н. Моравця. Умань, 2014. С. 81–86.

¹⁶ Бачинська О., Малявський М. Наслідки Листопадового повстання 1830–1831 рр. для польських магнатів Одеси (за матеріалами Держархіву Одеської області) // Юго-Запад. Одессика : историко-краевед. науч. альманах. Вып. 21. Одесса: Печатный дом, 2016. С. 9–17; Бачинська О. Українська складовка у польському національному русі: з повідомлень російського консула в Галаці // Чорноморська минувшина : зб. наук. праць. 2010. Вип. 5. С. 151–158.

що мали силу законів, а також сенатські укази тощо) – виокремлено з «Полнаго собрания законовъ Россійской имперіи», акти органів нижчого рівня – циркуляри – виявлено в Державному архіві Миколаївської області, хоча цілком імовірно, що аналогічні документи зберігаються в інших державних архівах України, принаймні в Центральному державному історичному архіві України, м. Київ, держархівах Вінницької, Волинської, Житомирської, Київської, Одеської, Хмельницької областей, позаяк циркуляри надсилалися до всіх губерній. Можна припустити, що у своїй масі вони мають бути ідентичними, адже походили від центральних органів влади, зокрема Міністерства внутрішніх справ та III відділення власної його імператорської величності канцелярії. На підставі виявлених циркулярів, що в царині дослідження цієї теми вводяться до наукового обігу вперше, авторкою статті відновлені імена та складено список на близько 2 тис. осіб – безпосередніх учасників Листопадового та Січневого повстань, а також опозиційно налаштованих до російського імперського уряду поляків і представників інших націй, віднесених до категорії «политическихъ преступниковъ» або «политически неблагонадежныхъ лицъ» та переслідуваних за різними статтями законодавства Російської імперії. На жаль, обсяг списку не надає можливості його публікації в межах журнальної статті, але дозволяє зробити висновки про роботу репресивної машини Російської імперії. Фрагменти укладеного списку наведено у додатку 1.

Миколаїв у XIX ст. посідав особливе місце в південному регіоні Російської імперії, оскільки тут розташовувалися суднобудівні верфі, на яких будувалися кораблі для Чорноморського військово-морського флоту, знаходилися резиденція Головного командира Чорноморського флоту і портів (водночас – Миколаївського військового губернатора), Штаб, Адміралтейство, експедиції та всі інші управлінські структури й заклади Чорноморського флоту. Утаємничуючи як плани бойових дій флоту, так і технічні та технологічні нововведення в суднобудуванні, морське відомство в першій половині XIX ст. вбачало в Миколаєві лише військово-морську фортецю. А втім, воно не могло обійтися без іноземних спеціалістів. Більше того, специфіка заселення Півдня України була такою, що людність там збиралася різної національної приналежності й з різних країн світу. Ще 1792 р. у Миколаєві виникла католицька громада, а 1796 р. було освячено перший католицький собор Святого Йосипа.

Влада жорстко контролювала будь-які прибуття до Миколаєва членів таємних організацій, поширення небажаних відомостей, пересування та контакти населення, прояви вільнодумства тощо. На контролі перебували документи, що надходили безпосередньо з Санкт-Петербурга до канцелярії Миколаївського військового губернатора і Миколаївської

міської поліції та містили вказівки стосовно встановлення поліцейського нагляду, виселення за кордон, арешту або інших дій щодо т. зв. «политических преступниковъ» або «политически неблагонадежныхъ лицъ», втікачів, колишніх засланих і каторжан.

Поразка Російської імперії у Кримській війні (1853–1856) й Паризький мирний договір (1856) спричинили в Миколаєві занепад суднобудування. З метою виходу з економічної кризи російська влада в 1861 р. дозволила відкрити Миколаївський торговий порт для заходу іноземних суден і заснувати митницю 1-го класу. У місті стрімко почала розвиватися експортно-імпортна, насамперед, хлібна торгівля, з кожним роком із-за кордону прибувало все більше торгових кораблів. Відкривалися консульства зарубіжних країн, з'явилися представництва великих торгових домів, власниками яких були іноземні піддані; навіть євреям, не лише купецького стану, а й всім іншим категоріям, було дозволено повернутися до міста.

1875 р. Миколаївський статистичний комітет здійснив перепис населення Миколаївського військового губернаторства, чи не найпершим у Російській імперії запровадивши показник «рідна мова». Перепис показав, що в Миколаєві мешкали представники понад 40 національностей та піддані 24 держав, із них польську мову визнали рідною 1 тис. 734 особи (з 60 тис. 328 мешканців, тобто, близько 2,9%)¹⁷.

Поступово Миколаїв із військово-морської фортеці перетворювався на індустріальний центр Півдня України з великим ринком праці. Територіально місто знаходилося близько до Одеси, яка у 1817–1858 рр. мала «порто-франко» й відігравала в XIX ст. роль південних морських воріт Російської імперії.

Отже, у другій половині XIX ст., незважаючи на присутність у Миколаєві управління й інших структур Чорноморського військово-морського флоту, уникнути прибуття до міста іноземців і небажаних владі персон вже не було можливим, тому вона застосовувала безпрецедентні заходи контролю за місцевим населенням і прибульцями аж до запровадження у 1881 р. Положення про посилену охорону¹⁸.

Наведені вище відомості про Миколаїв уможливають розуміння того, чому саме в його архівах відклалася така значна кількість документів Міністерства внутрішніх справ та III відділення власної його імператорської величності канцелярії – органу політичного розшуку й слідства в Російській імперії, заснованого для боротьби з революційними і опозиційними імперській владі рухами. Ці документи було

¹⁷ Николаев с его пригородами и хуторами, по переписи произведенной 27 апреля 1875 года. Издание Николаевского Статистического комитета (Херсонская губерния). Николаев: Типография М. В. Рюмина, 1877. 58 с.

¹⁸ Левченко Л. Історія Миколаївського і Севастопольського військового губернаторства (1805–1900) : навч. посіб. Миколаїв, 2006. С. 45.

виявлено у фондах «Канцелярія Миколаївського військового губернатора» (Ф. 230) і «Миколаївська міська поліція» (Ф. 231). Значущим для висвітлення теми також є листування Миколаївського військового губернатора з різними органами влади, у т. ч. із Миколаївською міською поліцією, про виконання надісланих із Санкт-Петербурга вказівок.

Усвідомити значущість виявлених у Держархіві Миколаївської області джерел із точки зору реалізації репресивної політики російського уряду дозволяє побіжний аналіз кодифікованих у «Полномъ собраніи законовъ Россійской имперіи» законів, що визначали цю політику на загальноімперському рівні, і якими керувалися в своїй діяльності російські органи влади всіх рівнів. Зокрема, йдеться про маніфест Миколи I від 12 грудня 1830 р., яким повстанці оголошувалися зрадниками престолу, а непричетні до зради «заблуждавшіися» особи закликалися до каяття і складання клятви вірності¹⁹; іменний указ Сенату від 21 грудня 1830 р., за яким рухоме і нерухоме майно учасників повстання підлягало конфіскації; купчі, дарчі, закладні та акти відчуження, укладені після накладання заборони на майно, оголошувалися недійсними; призначені доглядачі конфіскованих маєтків попереджались про особисту відповідальність за переведення будь-яких грошових сум або речей колишнім власникам у разі втечі тих за кордон²⁰; іменний указ Сенату від 22 березня 1831 р. про засудження учасників повстання з Тельшевського, Шавельського і Росієнського повітів Віленської губ. військово-польовими судами, а саме: дворян і шляхти – до конфіскації майна, вихідців із нижчих станів – до направлення в рекрути та служби в Сибірських лінійних батальйонах, а також направлення дітей повстанців усіх станів до шкіл кантоністів²¹. Іменний указ Сенату від 7 квітня 1831 р. уточнював, що заборона на володіння майном накладалася на всіх власників маєтків, причетних до повстання 1830–1831 рр., незалежно від місця їх проживання: у Царстві Польському, Росії чи інших регіонах імперії, а також на майно, яке могло перейти до їхніх дітей та родичів²²; іменні укази Сенату від 6 травня 1831 р., 10 липня 1831 р. оголошували

¹⁹ ПСЗ. Собрание второе (1825–1881). Т. 5 (1830). Ч. 2. № 4183 «О возмущеніи, происшедшемъ въ Варшавѣ». С. 485–488.

²⁰ Там же. № 4206 «О наложеніи запрещенія на имѣнія владѣльцевъ, находящихся въ Царствѣ Польскомъ, по случаю возникшаго тамъ возмущенія». С. 538–539.

²¹ Там же. Т. 6 (1831). Ч. 1. № 4444 «О бунтѣ, происшедшемъ въ трехъ уездахъ Виленской губерніи, и о сужденіи всѣхъ дворянъ или шляхту, принявшихъ участіе въ семъ бунтѣ, военнымъ судомъ по Полевому уголовному уложенію». С. 252–253.

²² Там же. № 4485 «О разрѣшеніи недоумѣній, возникшихъ при исполненіи указа 21 декабря 1830, относительно наложенія запрещенія на имѣнія владѣльцевъ, находящихся въ Царствѣ Польскомъ». С. 290–291.

накладання секвестру на маєтки поміщиків, які брали участь у повстанні 1830–1831 рр.²³

17 липня 1831 р. імператором були затверджені правила для губернських комісій і казенних палат Київської, Волинської, Подільської, Віленської, Білостокської, Гродненської, Мінської, Вітебської і Могилівської губерній про секвестр і конфіскацію майна повстанців, за якими останні поділялися на 3 розряди: I. Очільники повстання. II. Учасники воєнних дій проти російських військ. III. Підписанти відозв і особи, опосередковано причетні до повстання²⁴. Сенатський указ від 22 квітня 1836 р. уточнював, що батьки учасників повстання могли розпоряджатися їхнім майном до своєї смерті, після чого воно переходило до казни²⁵.

Низкою указів, виданих 1831 р., російський імператор, імовірно, намагався продемонструвати свою «добрую» волю. Так, 4 червня 1831 р. було видано указ про прощення поміщиків, які добровільно з'явилися до військового начальства, довели своє долучення до повстання через страх і примус із боку його очільників та просили про помилування; а втім уже 4 жовтня 1831 р. з'явився указ про непоширення прощення на тих, хто не з'явився з проханням про помилування²⁶. На підставі звернення керуючого Новоросійським і Бессарабським генерал-губернаторством графа Федора Палена²⁷ про втечі селян із Подільської губ. до Херсонської через примушення їх до участі в повстанні власниками маєтків 1 серпня 1831 р. був виданий указ про переслідування поміщиків і захист повернутих на місця їх проживання селян²⁸.

²³ Там же. № 4535 «О мѣрахъ, какіе должны быть приняты съ имѣніями дворянъ, изблеченныхъ въ распространеніи мятежа въ нѣкоторыхъ уѣздахъ возвращенныхъ отъ Польши губерній». С. 337–338; № 4694 «О секвестрѣ и конфискаціи именій мятежниковъ». С. 674.

²⁴ Там же. № 4711 «Высочайше утвержденные правила для губернскихъ комисій и казенныхъ палатъ о секвестрѣ и конфискаціи имѣній мятежниковъ». С. 683–691.

²⁵ Там же. Т. 11 (1836). Ч. 1. № 9095 «О наложеніи запрещенія на тѣ части имѣнія, которыя слѣдуютъ мятежникамъ по наслѣдству». С. 434.

²⁶ Там же. № 4624 «О всемилостивѣйшемъ прощеніи обывателей возвращенныхъ отъ Польши губерній, кои явятся добровольно съ изъявленіемъ раскаянія». С. 449–450; Ч. 2. № 4848 «О нераспространеніи всемилостивѣйшаго прощенія на мятежниковъ, неявившихся къ начальствамъ съ испрошеніемъ себѣ помилованія». С. 106.

²⁷ Пален Федір Петрович – одеський градоначальник; виконував обов'язки генерал-губернатора за відсутності графа М. Воронцова з кінця травня 1826 р. до 1 січня 1828 р. та з 15 лютого 1831 р. до 18 вересня 1832 р.

²⁸ ПСЗ. Собрание второе (1825–1881). Т. 6 (1831). Ч. 1. № 4738 «Объ обеспеченіи крестьянъ возвращенныхъ отъ Польши губерній отъ притѣсненій помѣщиковъ и управляющихъ имѣніями, замѣшанныхъ въ какое-либо участіе въ мятежѣ». С. 733–734.

30 вересня 1831 р. із секвестру було вилучено майно родин учасників повстання, набуте ними власною сільськогосподарською або ремісничою працею²⁹. 15 червня 1832 р. імператор наказав головнокомандувачу 1-ої армії звільнити всіх військових колишньої Польської армії, які перебували в ній на службі до та під час повстання і брали в ньому участь, від судового переслідування, конфіскації майна за секвестром і дозволити їм мешкати у власних будинках; прощення надавалося й тим військовим, хто вже був відправлений на заслання, – їм поверталися всі громадянські права, маєтки і майно, вони могли повернутися із заслання додому³⁰.

За указом від 4 жовтня 1832 р. (опублікований Сенатом 20 жовтня) царська «милість» дарувалася всім причетним до повстання мешканцям західних губерній, котрі належали до III розряду; слідчі комісії також мали припинити розслідування стосовно виявлених під час слідства учасників повстання II розряду, окрім зачинщиків і очільників, і передати справи II розряду на розгляд місцевих військових губернаторів; всі рішення, схвалені щодо учасників повстання I розряду, залишалися в силі³¹.

4 липня 1833 р. Комітет міністрів затвердив положення про утримання дітей і родин убитих під час повстання або засуджених учасників повстання та втікачів за кордон. Утримання членам їхніх родин надавалося з казни за рахунок доходів від секвестрованих маєтків; на хлопчиків поширювалися раніше прийняті закони про вміщення їх до військових навчальних закладів, дівчатка із заможних родин могли виховуватися в казенних жіночих пансіонах³².

Перший законодавчий акт, що стосувався іноземних підданих, був прийнятий 25 липня 1833 р. Усіх інокомислячих, які прибули з-за кордону, та їх прихильників розподіляли на 5 ступенів: 1) головних змовників, котрі мали намір до повстання, та їхніх соратників, схоплених із зброєю в руках під час бунту; 2) осіб, які найбільше сприяли головним зачинщикам і залучали до бунту інших; 3) осіб, які надавали укриття завідомо знаним головним змовникам; 4) осіб, які знали про змовників і не донесли на них урядові; 5) тих, хто надавав притулок змовникам,

²⁹ ПСЗ. Собрание второе (1825–1881). Т. 6 (1831). Ч. 2. № 4841 «Объ изъятіи отъ секвестра и конфискаціи имѣній польскихъ мятежниковъ, коихъ отцы пріобрѣтали собственность отъ личного занятія ремеслами». С. 94.

³⁰ Там же. Т. 7 (1832). № 5437 «О дарованіи прощенія всѣмъ чинамъ бывшей Польской Арміи, изъ уроженцевъ губерній отъ Польши возвращенныхъ». С. 386.

³¹ Там же. № 5637 «О милостяхъ, дарованныхъ тѣмъ изъ жителей Западныхъ губерній, кои не были главными зачинщиками мятежа». С. 648–649.

³² Там же. Т. 8 (1833). Ч. 1. № 6301 «О призреніи семействъ мятежниковъ въ возвращенныхъ отъ Польши губерніяхъ». С. 398–399.

не відаючи про їхні помисли. Звинувачених перших 4-х ступенів передавали до військових судів і карали за Польовим карним «уложенієм»: 1-го ступеня – відокремлювали від інших і карали негайно зі всією суворістю закону; 2-го ступеня – засуджували до аналогічного покарання з конфіскацією маєтків і майна, однак без смертної кари; 3-го – відправляли на заслання до Сибіру або в солдати в окремі корпуси; 4-го – також відправляли на заслання до Сибіру або до внутрішніх губерній імперії; у разі володіння маєтками власникам надавали 1 рік для їх продажу. Приналежні до 5-го ступеня особи несли відповідальність на підставі загальних поліцейських постанов про укриття бродяг і безпаспортних. Юнаків перших 3-х ступенів направляли в солдати, дворяни позбавлялися всіх прав свого стану, пом'якшення кари могло стосуватися лише жінок³³.

17 лютого 1834 р. у державах, що поділили між собою територію Речі Посполитої, набрав сили маніфест про видачу державних злочинців на підставі підписаних тристоронніх угод. Імператор австрійський, король пруський та імператор російський погодилися видавати звинувачених у державній зраді, образі правителя держави, збройному бунті, зловмисних діяч проти престолу або уряду осіб – уродженців тієї частини колишньої Польщі, яка належала одній із держав, урядові цієї держави³⁴. 1862 р. Росія та Австрія підписали угоду про взаємні дії у покараннях за злочини, що скоювалися в межах однієї держави проти безпеки іншої³⁵. Аналогічні конвенції Росія підписала й з урядами інших європейських держав.

Особливий карний суд, заснований у Варшаві 13 лютого 1832 р. для розгляду справи про повстання в Царстві Польському, врешті завершив свою роботу на початку вересня 1834 р. Маніфест про покарання керівників повстання обнародували 16 вересня 1834 р. Пункти маніфесту від 1-го до 6-го включно засуджували низку названих у них повстанців до різних строків каторжних робіт або заслання до Сибіру, утримання у в'язниці або кріпосних арештанських ротах. Пункт 8-й передбачав засудження 249 очільників повстання до страти шляхом повішання, 9 осіб – до смертної кари через відсікання голови, 7 осіб – до суворого й тяжкого ув'язнення з наслідками, відповідними ступеню їхньої вини.

³³ Там же. № 6344 «О заграничных злоумышленникахъ, изобличенныхъ въ преступныхъ противу правительства предпріятіяхъ». С. 439–440.

³⁴ Там же. Т. 9 (1834). Ч. 1. № 6780 «О взаимной выдачѣ государственныхъ преступниковъ въ слѣдствіе заключеннаго условія съ Австрією и Пруссією». С. 108.

³⁵ Там же. Т. 37 (1862). Ч. 2. № 38786 «О заключеніи между Россією и Австрією условія, установляющаго взаимность въ наказаніяхъ за преступленія, совершаемыя въ предѣлахъ одного государства противъ безопасности другаго». С. 201–203.

Списки осіб публікувалися в тексті маніфесту (наводити прізвища цих повстанців у статті немає можливості через обсяг журнальної публікації). Виконання пункту 8-го покладалося на намісника Царства Польського графа І. Паскевича-Ериванського. Однак, у реальності виконати пункт 8-й не представлялося можливим, позаяк всі засуджені вже давно переховувалися за кордоном. Відтак, російський уряд оголосив їх довічними вигнанцями з Царства Польського й інших регіонів Російської імперії. У разі ж повернення на них чекало виконання винесеного судом вироку. Подальші розслідування причин повстання й пошук його учасників було припинено, а Особливий карний суд закрито³⁶. Проте російський уряд цим не задовольнився й 23 жовтня 1834 р. оприлюднив іменний указ Сенату від 4 жовтня 1834 р. щодо учасників повстання, які перетнули кордон у складі повстанських загонів і протягом 2-х років не звернулися до російського уряду з каяттям і клопотанням про помилування. Всім їм довічно заборонялося повернення та в'їзд до Російської імперії, відтоді вони втрачали право подавати будь-яке прохання до уряду, їхні маєтки підлягали остаточній конфіскації. У разі повернення з ними мали вчиняти як із визнаними вже державними злочинцями. Припинення діяльності слідчих комісій західних губерній щодо повстанців означало, що прийняті рішення були остаточними й незворотніми³⁷.

26 серпня 1856 р. було видано указ про амністію з приводу коронації імператора Олександра II (1855–1881), пункт 4-й якого обіцяв помилування засудженим повстанцям – уродженцям західних губерній, котрі поводитися бездоганно з точки зору влади. Відтоді на батьківщину могли повернутися вони самі та їхні законні діти, народжені після винесення вироку, їм навіть поверталися маєтки й права потомственого дворянства (у разі наявності таких до вироку)³⁸. 17 квітня 1857 р. Олександр II видав ще один указ із приводу своєї коронації. Він дозволяв повернутися на батьківщину із заслання засудженим за участь у польському повстанні особам та їхнім дітям, а також і тим, хто втік за кордон. Ба більше, помилування поширювалося на всіх політичних злочинців, як уродженців західних губерній, так і інших регіонів імперії. Довівши свою бездоганну поведінку впродовж 3-х років, вони

³⁶ ПСЗ. Собрание второе (1825–1881). Т. 9 (1834). Ч. 2. № 7383 «О наказаниях, приговоренных главных виновниках бывшего в Царствѣ Польском мятежа». С. 6–18.

³⁷ Там же. № 7429 «О воспрещении возвращения в Россию уроженцамъ возвращенныхъ отъ Польши губерній, принимавшимъ участие в мятежѣ». С. 50.

³⁸ Там же. Т. 31 (1856). Ч. 1. № 30883 «О милостяхъ и облегченіяхъ, всемилостивѣйше даруемыхъ, по случаю коронаванія его императорскаго величества, лицамъ, подвергшимся наказаніямъ за преступленія политическіе». С. 804–806.

могли вступати й на цивільну службу, а також їм поверталися права їхнього стану, маєтки і майно³⁹. І вже 8 вересня 1859 р. був не лише остаточно скасований указ про конфіскацію маєтків і передачу їх до казни, а й схвалено рішення не вчиняти після настання цієї дати нові справи щодо конфіскації маєтків власників, причетних до повстання 1830–1831 рр.⁴⁰

Здавалося, що реакція пішла на спад, а втім ще у 1861 р., тобто напередодні Січневого повстання, ймовірно діючи на випередження, російський уряд видав низку указів про запровадження поліцейських судів у західних губерніях для розслідування проступків (публічні заяви, співання патріотичних гімнів, збір коштів на підтримку нереабілітованих політичних злочинців, нанесення образ урядовцям тощо) проти існуючого режиму, повітовим поліціям дозволялося застосовувати військову силу для придушення заворушень; головначальники західних губерній отримали право віддавати до військового суду винних у цих заворушеннях осіб і оголошувати в місцевостях, що надали привід до цього, воєнний стан. Російські війська та призначені для здійснення екзекуції команди мали право займати міста, містечка й інші поселення у західних губерніях із метою приборкання народних заворушень і заколотів. Відкриття вогню дозволялося за рішенням вищого начальства після триразового попередження заколотників або у випадку нападу повсталих на війська⁴¹.

15 січня 1863 р., у зв'язку з початком повстання в Царстві Польському та західних губерніях, усі прикордонні Царству Польському повіти західних губерній оголошувалися у воєнному стані, захоплені зі зброєю повстанці підлягали суду за польовими карними

³⁹ Там же. Т. 32 (1857). Ч. 1. № 31737 «О всемилостивѣйшемъ дарованіи прежнихъ правъ по происхожденію нѣкоторымъ политическимъ преступникамъ, уроженцамъ западныхъ губерній и прочихъ частей имперіи». С. 313–314.

⁴⁰ Там же. Т. 34 (1859). Ч. 2. № 34881 «О невчинаніи новыхъ дѣлъ о конфискаціи имѣній лицъ, участвовавшихъ въ польскомъ мятежѣ 1831 года». С. 56–57.

⁴¹ Там же. Т. 36 (1861). Ч. 2. № 37327 «Объ учрежденіи полицейскихъ судовъ въ западныхъ губерніяхъ». С. 221–225; № 37348 «О временномъ наказѣ уѣзднымъ полиціямъ». С. 236–237; № 37370 «О предоставленіи главнымъ начальникамъ западныхъ губерній права предавать военному суду, по Полевому уголовному уложенію, виновныхъ в безпорядкахъ, подавшихъ поводъ къ объявленію какихъ либо мѣстностей въ военномъ положеніи и приводитъ приговоры о нихъ в исполненіе немедля». С. 251–252; № 37388 «Высочайше утвержденное наставленіе воинскимъ частямъ или командамъ, назначаемымъ для екзекуціоннаго занятія городовъ, мѣстечекъ и селеній въ западныхъ губерніяхъ». С. 266–273; № 37389 «О наставленіи военнымъ начальникамъ въ случаяхъ употребленія войскъ для усмиренія народныхъ волненій и безпорядковъ». С. 273–275.

законами⁴². Зважаючи на значну кількість законодавчих актів, виявлених у «Полномъ собраніи законовъ Россійской имперіи» з приводу Листопадового повстання, можна було б очікувати знайти в цьому джерелі якщо не більший, то принаймні такий самий за обсягом пул законів, указів, рескриптів щодо Січневого повстання, однак цього не сталося.

Олександр II не був оригінальним: за зразком свого попередника 31 березня (12 квітня)⁴³ 1863 р. він видав маніфест до підданих Царства Польського, яким оголосив, що за велінням свого серця не звинувачує польський народ за повстання проти нього. Він покладав вину лише на кількох осіб, у котрих, за його словами, багаторічне безпритульне життя розвинуло звичку до насильства, таємних замислів і крамол, погасивши почуття любові до людства. Тож, імператор закликав поляків скласти зброю до 1(13) травня 1863 р. В іншому указі, оприлюдненому цього ж дня, Олександр II повідомляв, що його війська вже розгромили повсталіх і переслідують окремі їхні загони в лісах. Цар обіцяв мешканцям західних губерній цілковите прощення, якщо ті повернуться до покорі до 1(13) травня 1863 р.⁴⁴

На перший погляд здається, що політика Олександра II була досить м'якою щодо повстанців, порівняно з його попередником, тому у виданих за його часу актах щодо поляків не йдеться про репресії, проте так здається лише на перший погляд, і таке відчуття походить лише від аналізу актів вищих органів влади.

Так, згідно з оголошеним у Сенаті міністром внутрішніх справ указом, із метою призупинення вступу до повстанських загонів, мешканцям чоловічої статі Віленської губ., окрім селян, заборонялося відлучатися з місця проживання на відстань не більше 30-ти верст без

⁴² ПСЗ. Собрание второе (1825–1881). Т. 38 (1863). Ч. 1. № 39169 «Объ объявленіи пограничныхъ с Царствомъ Польскимъ уѣздовъ западныхъ губерній на военномъ положеніи и о томъ, чтобы в случаѣ появленія шаекъ мятежниковъ, судить захваченныхъ с оружіемъ по полевымъ уголовнымъ Законьамъ». С. 67.

⁴³ Під час перебування Царства Польського (Варшавського генерал-губернаторства) в складі Російської імперії (1815–1916) у російських документах, що його стосувалися, використовували подвійне датування: за юліанським і григоріанським календарем.

⁴⁴ ПСЗ. Собрание второе (1825–1881). Т. 38 (1863). Ч. 1. № 39443 «О всемилостивѣйшемъ дарованіи полнаго и совершеннаго прощенья тѣмъ изъ вовлеченныхъ въ мятежъ въ Царствѣ Польскомъ, которые, не подлежа ответственности за инья уголовныя или по службѣ въ рядахъ войскъ преступленія, сложать оружіе и возвратятся къ долгу повиновенія до 1/13 мая 1863 года». С. 290–291; № 39444 «О всемилостивѣйшемъ дарованіи полнаго и совершеннаго прощенья тѣмъ обывателямъ западныхъ губерній, вовлеченнымъ въ возникшіе въ нихъ безпорядки, которые, не подлежа ответственности за иные уголовные преступленія, возвратятся къ долгу повиновенія до 1-го мая 1863 года». С. 291–292.

виданого губернськими чи повітовими військовими начальствами дозволу. За порушення цього правила міщани та однодворці могли потрапити до робочих рот відомства шляхів сполучень на строк від 6-ти місяців до 1-го року, а дворяни – на цей же строк до в'язниці та під накладання штрафу від 50 до 500 руб. Із селян західних губерній формувалися військові озброєні караули для охорони сіл, огляду лісів та пошуку загонів повстанців⁴⁵.

Проведений аналіз не виявив прямих указів про покарання учасників Січневого повстання, оскільки до них вже почали застосовувати досить детально розроблене загальне імперське законодавство щодо покарання за державні злочини. У маніфесті з приводу шлюбу цесаревича Олександра Олександровича від 28 жовтня 1866 р. цар «даруєть» прощення підданам тілесним покаранням учасникам повстання 1863 р. у Царстві Польському, а саме обмежує строк безстрокової каторги до 15-ти років; тим, хто пробув на засланні в Сибіру 5 років, дозволяє приписатися до сибірських сільських громад, а хто пробув 10 років – записатися там же в Сибіру до стану міщан, щоправда без права переходу у вищі міські стани; засланим до Сибіру без чітко встановленого строку заслання після 4-х років дозволялося просити про переїзд звідти до інших віддалених губерній; засудженим до заслання до внутрішніх губерній імперії після 4-х років дозволялося переселятися до інших внутрішніх губерній за умови перебування під особливим наглядом поліції ще 2 роки і без права виїзду з нового місця проживання; той, хто перебував у Сибіру в арештантських ротах і робочих домах і лояльно поведився, міг просити про переїзд до внутрішніх губерній імперії на тих же умовах; утриманцям виправних арештантських рот цивільного відомства, в'язниць і робочих домів на третину скорочувалися строки ув'язнення. У ст. XVII зазначено про необхідність звернення за роз'ясненнями щодо застосування загальних статей маніфесту в Царстві Польському до намісника та заснованого в Царстві комітету⁴⁶.

В указі від 17 травня 1867 р. (опублікований 26 травня), виданому після внесення пропозицій Сенату міністром внутрішніх справ, всі слідчі справи стосовно повстанців, не винних у вбивствах, підпалюваннях тощо, зупинялися, а обвинувачувані звільнялися з-під слідства і суду, нові справи не заводилися, вислані в різні місця імперії адміністра-

⁴⁵ Там же. № 39540 «О мѣрахъ къ воспрепятствованію примыканія къ мятежническимъ шайкамъ въ мѣстности, подвѣдомой Виленскому генераль-губернатору». С. 380; № 39542 «Высочайше утвержденные правила для образования въ западныхъ губерніяхъ сельскихъ вооруженныхъ карауловъ». С. 380–381.

⁴⁶ Там же. Т. 41 (1866). Ч. 2. № 43784 «О всемилостивѣйше дарованныхъ милостяхъ и облегченіяхъ по случаю бракосочетанія его императорскаго высочества государя наслѣдника цесаревича и великаго князя Александра Александровича». С. 170–176.

тивним порядком уродженці Царства Польського та західних губерній поверталися додому, за винятком осіб духовного стану⁴⁷. А втім, маніфест 28 жовтня 1866 р. та указ 17 травня 1867 р. не поширювалися на учасників Січневого повстання, які втекли за кордон. Із пропозицією щодо цього 10 листопада 1867 р. до Сенату звернувся управляючий міністерством внутрішніх справ князь О. Лобанов-Ростовський. На його думку, маніфест і указ пом'якшували покарання осіб, котрі не вчинили іншого суттєвого, на погляд влади, злочину. Насправді ж, втікачі не лише брали участь у повстанні, що було першим злочином, а й без дозволу покинули імперію, чим вчинили другий злочин⁴⁸. З цього приводу 13 липня 1871 р. на емігрантів – уродженців Царства Польського, Північно- та Південно-Західного країв, які прагнули повернення в Російську імперію, були поширені законодавчі акти, що застосовувалися й до повсталих 1830–1831 рр.; вони переслідувалися судовими установами, вироки яких подавалися на затвердження імператорові⁴⁹. 1872 р. судові засідання у справах за злочинами проти імператора й членів його родини стали відбуватися при зачинених дверях. Від 1874 р. не зустрічається окремих актів законодавства, у яких йшлося б про переслідування польських повстанців 1863–1864 рр., що ще раз свідчить про застосування до цих політичних опонентів загального законодавства Російської імперії, у т. ч. законодавчих актів, виданих щодо повстанців 1830–1831 рр.

Без розуміння положень вищого імперського законодавства (кодифікованого), яке створювало загальне тло для прийняття рішень на всіх інших рівнях влади, прочитання підзаконних актів – циркулярів, не включених до «Полнаго собрания законовъ Россійской имперіи» (а, отже, не кодифікованих), не можливе. Циркулярів, а саме вони відклалися в архівних фондах місцевих державних і поліцейських установ, налічуються сотні, якщо не тисячі. В «Энциклопедическом словаре» Ф. А. Брокгауза та І. А. Ефрона зазначається: циркуляр є листом від установи чи посадової особи, спрямованим до всіх або низки підпорядкованих установ чи посадових осіб, що має загальний інструкційний

⁴⁷ ПСЗ. Собрание второе (1825–1881). Т. 42 (1867). Ч. 1. № 44601 «О лицахъ, прикосновенныхъ къ дѣламъ политическаго свойства, касающимся послѣдняго польскаго мятежа». С. 792–793.

⁴⁸ Там же. Ч. 2. № 45152 «О нераспространеніи силы всемилоствѣйшаго манифеста 28 октября 1866 года и высочайшаго повеленія 17 мая 1867 года на лицъ, принимавшихъ участіе въ послѣднемъ польскомъ мятежѣ и бѣжавшихъ за границу». С. 297.

⁴⁹ Там же. Т. 46 (1871). Ч. 2. № 49830 «О примѣненіи къ тѣмъ изъ эмигрантовъ уроженцевъ Царства Польскаго, а также Сѣверо- и Юго-Западнаго края, кои пожелаютъ возвратиться в Россію, дѣйствія тѣхъ повелѣній и распоряженій, кои были изданы по сему предмету послѣ возстанія 1830 года». С. 66–67.

характер. Циркуляри в Росії набули надзвичайної значущості, позаяк містили обов'язкові до виконання посадовими особами вказівки, часто встановлювали самостійні правила або змінювали зміст закону. Таке значення циркулярів, які використовувалися в практичній діяльності навіть більше ніж закони, обумовлювалося недосконалістю і неповнотою російського законодавства, за яких циркуляри видавалися задля заповнення прогалин законів⁵⁰.

Залучення цих, переважно масових, джерел, адже вони видавалися стосовно кожної окремої особи (іноді сім'ї або групи осіб), довершує картину імперської політики в польському питанні. За часів Олександра II вона не була «м'якою», вона була дволикою: імператор уособлював справедливість і всепрощення, а нижчі державні органи, як-от: Міністерство внутрішніх справ, III відділення власної його імператорської величності канцелярії, а також губернатори та військові губернатори були караючою десницею і виконували «брудну» роботу. Подвійні стандарти політики російського уряду підтверджуються ще й тим фактом, що вищі акти – закони – оприлюднювалися відкрито, а на підзаконні акти – циркуляри – накладалися грифи «Секретно», «Совершенно секретно». Публічно проголошувалася амністія, а в не-публічних актах – переслідування. Це було дієвим засобом запровадження репресій «за лаштунками».

Класифікувати циркуляри, видані Міністерством внутрішніх справ та III відділенням власної його імператорської величності канцелярії, можливо за призначенням. На першому етапі класифікації вони поділяються на такі, що містять вказівки загального безособистісного характеру (категорія I), та такі, що стосуються окремих особистостей (категорія II). На другому етапі циркуляри категорії I конкретизуються за чітко визначеною метою, якої мав досягти циркуляр у разі виконання викладених у ньому вказівок; категорії II – за визначеним наміром уряду щодо особистості, згадані в акті.

Відтак циркуляри категорії I (приклади їхніх текстів за 1864–1873 рр. наведені у додатку 2) поділяються як спрямовані на:

- 1) дотримання правил порядку етапування осіб, засуджених за участь у повстанні, до місця відбуття каторги чи заслання (розрізнення встановлювалося між дворянами та особами, які належали до нижчих станів);
- 2) люстрування поліцією кореспонденції засуджених;
- 3) організацію гласного чи негласного поліцейського нагляду за засудженими в місцях їх заслання;
- 4) встановлення порядку стягнень і покарань, що накладалися на осіб, які вчинили дезертирство або втечу з місця відбуття покарання;

⁵⁰ Циркуляръ // Энциклопедический словарь / издатели: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон; [под ред. проф. И. Е. Андреевскаго]. СПб. Т. XXXVIII (1903). С. 218–219.

5) уточнення правил повернення вигнанців і їх розселення у Царстві Польському та західних губерніях;

6) переслідування членів польських рухів за відновлення державності, у т. ч. таємних організацій, виявлених за повідомленнями поліцейських агентів;

7) організацію висилання та нагляду за особами духовного звання римо-католицької конфесії;

8) встановлення таємного нагляду за звільненими особами та уточнення умов зняття такого нагляду.

Підзаконні акти категорії II стосувалися окремих осіб (іноді сімей або груп осіб) і поділяються на циркуляри щодо:

1) довічної заборони повернення в Царство Польське та Російську імперію учасникам повстання 1830–1831 рр., які втекли за кордон відразу після повстання;

2) виключення колишніх повстанців 1830–1831 рр., які відбули покарання, але без дозволу влади покинули імперію, з числа її підданих із довічною забороною повернення в межі Царства Польського та Російської імперії;

3) відмови учасникам повстання 1830–1831 рр. у задоволенні клопотання про помилування;

4) виконання вироків про страту за участь у повстанні 1863–1864 рр.;

5) заочного засудження до каторжних робіт на копальнях, позбавлення всіх прав стану, чинів, орденів і відзнак, конфіскації майна до казни за участь у повстанні 1863–1864 рр.;

6) такого саме, але із засудженням до заслання до Сибіру;

7) позбавлення всіх прав стану, довічного вигнання за межі імперії, у разі повернення – засудження до заслання до Сибіру (або до каторжних робіт у фортецях) учасників повстання 1863–1864 рр., котрі втекли за кордон і не повернулися на виклик до суду;

8) такого саме, але з конфіскацією майна до казни;

9) засудження за законами воєнного часу за участь у повстанні 1863–1864 рр. і втечу за кордон, але залишення без переслідування з причини підданства іншої держави;

10) позбавлення всіх прав стану з конфіскацією майна, вигнання за межі імперії та в разі повернення – заслання до Сибіру за фінансову й матеріальну підтримку повстанців 1863–1864 рр.;

11) відмови учасникам повстання 1863–1864 рр. у задоволенні прохання про помилування та включення їх до списку III відділення власної його імператорської величності канцелярії;

12) позбавлення всіх прав стану і вигнання за межі імперії за самовільний виїзд за кордон або тимчасову відсутність для будь-яких категорій польських вихідців;

13) заборони в'їзду в Російську імперію членам таємних організацій, у т. ч. членам Лембергського (Львівського) польського клубу;

14) висилання (або довічного висилання) пруських і австрійських підданих, у т. ч. осіб духовного стану католицької конфесії (монашеских орденів), до Пруссії та Австрії;

15) розшуку, арешту поліцією та відправлення у розпорядження конкретного органу влади, що вчинив рішення про розшук, підозрюваних у неблагонадійності або політичних злочинах осіб для визначення покарання;

16) утримання під арештом та втечу з-під варти й оголошення розшуку осіб, віднесених до категорії політичних злочинців чи політично неблагонадійних;

17) заборони слідування через Миколаїв у межі Російської імперії (в'їзду в межі імперії через Миколаївський порт) членам польських таємних організацій, які дислокувалися у Константинополі;

18) відстеження ввезення через Миколаївський порт підроблених банкнот російських рублів номіналом у 50 та 5 руб., виготовлених польськими емігрантами в Цюріху та транспортованих через Константинополь, Галац і Одесу до Харкова для поширення в Російській імперії;

19) дарування прощення польським втікачам за добровільне повернення в Російську імперію;

20) виключення зі списку польських вигнанців, яким заборонено повернення в Російську імперію з різних причин, у т. ч. через смерть;

21) видання дозволів дружинам (дружинам із дітьми) на виїзд за кордон до чоловіків, які з погляду влади незаконно покинули імперію, відповідно з подальшою заборонаю всім членам родини повертатися в Царство Польське та Російську імперію;

22) видання дозволів жінкам на повернення в Російську імперію для вступу в шлюб із підданими імперії;

23) задоволення прохань про виключення з російського підданства та виїзд за кордон із метою переходу в підданство іншої держави з відповідною заборонаю на повернення до Російської імперії;

24) виключення колишніх політичних злочинців чи політично неблагонадійних осіб із-під нагляду поліції та видання їм дозволів вступати на державну або іншу цивільну службу;

25) повернення з-за кордону колишніх втікачів, які без позбавлення прав стану направлялися на проживання до внутрішніх губерній Російської імперії;

26) видання дозволів особам, які після відбуття покарання зверталися з проханням виїзду за кордон (разом із дружиною та дітьми), із заборонаю у майбутньому повертатися в Російську імперію.

Циркуляри як категорії I, так і категорії II видавалися масовими накладками друкованим способом і розсилалися на виконання державним

органам і посадовим особам. Характерною особливістю циркулярів категорії II була наявність додатка на окремому аркуші, де наводилися персональні відомості про особу та її фізичні прикмети, як-от: прізвище й ім'я, іноді польською мовою або із зазначенням різночитання прізвища російською мовою, вік, національність, місце народження або проживання, підданство, станова належність, знання мов, інформація про скоєні вчинки, відіграну роль у повстанні, членство в таємних організаціях, вирок або прийняте урядом рішення щодо особи, або дії, які уряд уважав за необхідне вжити (розшук, арешт, направлення у розпорядження відповідного органу тощо), колір очей і волосся, зріст, риси обличчя. Із цього стає зрозумілим, чому саме ці документи є джерелом для відновлення найширшого кола імен людей, які у різний спосіб й міру сил долучилися до відновлення державності Польщі в XIX ст., а також брали участь у повстаннях і зазнавали через це репресій з боку уряду Російської імперії.

Опозиційно налаштованими до російської політики та репресованими були люди різних національностей, але в документах переважно вказано лише польську (або зазначено «польский выходець») та єврейську. Розрізнити за цими джерелами українців, білорусів та литовців не можливо. Приналежність до релігійної конфесії зазначена лише в осіб духовного звання. Зате чітко вказувалося, уродженцем якої місцевості була людина та її підданство, що уможливило, наприклад, розуміння причини, з якої до неї застосовувалося виселення, адже на підставі згоди з Австрією та Пруссією особу могли покарати й в країні її підданства.

Зважаючи на це, основними засадами створення списку, про який йшлося вище, став аналіз всіх виявлених в архівних справах циркулярів і вилучення з них інформації, яка зберегла свій сенс із плином часу: прізвища й імені особи, віку, національної (за наявності) та станової належності, підданства, інших біографічних даних (за наявності), ролі у повстанні або у визвольному русі, причин, через які застосовано або знято покарання, яке саме покарання та місце його відбуття, дата циркуляра, пошукові дані (назва архіву, номер і назва фонду, номер опису, справи, аркуша). На думку авторки дослідження, фізичні прикмети не відіграють значущої ролі та й описові портрети, з огляду на наш час, зроблені не досить чітко.

Таким чином, проведене дослідження підтверджує факт застосування на повну потужність репресивної машини імперського уряду щодо непокірного населення територій, приєднаних до Російської імперії у результаті поділів Речі Посполитої. У російському законодавстві, виробленому впродовж і після Листопадового повстання, репресивна політика, її розгортання, найвищий пік і спад стають очевидними із актів вищого рівня, які мали статус законів і оголошувалися публічно. В принципі від Миколи I – реакціонера й палача декабристів, за часів правління якого Росія здобула прізвисько «жандарма Європи», ніхто нічого кращого й не

очікував. Натомість Олександр II в російській і навіть радянській історіографії змальований як «визволитель». Тож виходить, що російська й радянська історична наука створили ту саму «імперію брехні» (за висловленням одного з українських медіа-каналів), яку спростовує серед інших і репрезентоване у цій статті дослідження. Публічними актами після Січневого повстання Російська імперія демонструвала всепрощення, а репресії застосовувала приховано в підзаконних таємних циркулярах. Саме використовуючи циркуляри, імперська влада організовувала переслідування представників всіх верств населення колишньої Речі Посполитої, незалежно від регіону, національності, соціального стану. Здійснена класифікація циркулярів доводить, що репресії досягали кожної родини й кожної особи, навіть дітей. Пропонованим дослідженням циркуляри введено до наукового обігу й у перспективі вбачається можливим опрацювання всього масиву цих джерел у державних архівах України й створення свого роду мартиролога репресованих у XIX ст. Російською імперією борців за відновлення державності Польщі та самостійний державницький шлях інших народів, у т. ч. й українців.

ДОДАТКИ

Додаток 1.

Фрагменти списку, укладеного на підставі дослідження циркулярів, виявлених у Державному архіві Миколаївської області

Барановский Иосиф *, 48 років, дворянин Волинської губ.; у 1863 р. вступив у «шайку польських мятежников», утік за кордон, на виклик до суду не прибув. Рішенням командувача Київського військового округу на підставі п. 5 височайшого повеління, оголошеного у відношенні військового міністра від 11 травня 1863 р., і «Положенням про покарання кримінальних і виправних» позбавлений всіх прав стану, довічно вигнаний за межі імперії, у разі повернення до Російської імперії міг бути засуджений до заслання до Сибіру. 30 квітня 1872 р. *Держархів Миколаївської обл. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 8884. Арк. 119.*

Бардецкий Мечислав, політичний злочинець, відбував заслання у Вятській губ., отримав дозвіл виїхати до Кракова, позбавлений російського підданства. У разі самовільного прибуття до Російської імперії підлягав затриманню та негайному повідомленню про це Міністерства внутрішніх справ. 25 серпня 1871 р. *Держархів Миколаївської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 1094. Арк. 100.*

Бонгар, емісар зі Швеції, за повідомленням агентів вирушив до Росії через Галичину з метою агітації робітників. Учасник польського повстання 1863–1864 рр., відбував заслання в Сибіру, помилуваний. Добре володів

* Тут і далі прізвища й імена подані російською мовою, зустрічаються також прізвища, написання яких продубльовано польською мовою.

російською мовою, мав багато друзів серед поляків, які відбули заслання в Сибіру та мешкали у Казанській губ. Від англійського консула в Женеві отримав паспорт на ім'я Старкей (Starkey), також мав паспорт сербською мовою, виданий у Белграді. Підлягав суворому негласному нагляду, у разі прибуття до Миколаєва – арешту. 14 жовтня 1870 р. *Держархів Миколаївської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 992. Арк. 37–38.*

Бржозовський (Brzozowski) Юліан, уродженець Варшавської губ., утік за кордон у 1845 р. Отримав відмову у проханні про помилування, включений до списку III відділення власної його імператорської величності канцелярії (циркуляр від 28 лютого 1859 р. № 46). 28 лютого 1859 р. *Держархів Миколаївської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 85. Арк. 244.*

Верницький Франц, 22 роки, син мешканця м. Одеса доктора Верницького; головний організатор польського заклоту в Одесі; перебуваючи на еміграції в Константинополі займався пересиланням газет революційного змісту до Південно-Західного краю. Згідно з височайшим повелінням, оголошеним у відношенні військового міністра від 11 травня 1863 р., і «Положенням про покарання кримінальних і виправних», командувач Київського військового округу наказав позбавити Ф. Верницького всіх чинів, орденів і відзнак, всіх прав стану та довічно вигнати з Російської імперії. У разі повернення підлягав засланням до Сибіру. 7 вересня 1872 р. *Держархів Миколаївської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 1113. Арк. 11–13.*

Де-Шуазель-Гуфьє Едуард, граф, учасник польського повстання 1863–1864 р., перебував під слідством через участь у польській революційній організації, позбавлений російського підданства. У разі прибуття до Російської імперії підлягав негласному нагляду. 22 лютого 1873 р. *Держархів Миколаївської обл. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 9142. Арк. 97.*

Жуковський Бронислав, дворянин Волинської губ., колишній студент Київського університету; за участь у польському повстанні, втечі за кордон та відмову від повернення позбавлений усіх прав стану, довічно вигнаний за межі Російської імперії з конфіскацією майна; у разі повернення підлягав засланням до Сибіру. 16 липня 1871 р. *Держархів Миколаївської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 93.*

Знанецкий Ян Францев, прусський підданий, звинувачений у постачанні до загону бунтівників свинцю за наказом економа мастку Бержан – графа Чапського; висланий до Пруссії із забороною в'їзду до Північно-Західного краю та Російської імперії. Грудень 1865 р. *Держархів Миколаївської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 821. Арк. 79–79зв.*

Лабудзинський Франц, 40 років; випускник Київського університету, вільнопрактикуючий лікар, належав до революційного товариства «Централізація», сприяв польському повстанню, у 1862 р. утік за кордон, не виконав рішення суду про повернення; за рішенням командувача Київського військового округу на підставі п. 5 височайшого повеління, оголошеного у відношенні військового міністра від 11 травня 1863 р., і «Положення про покарання

кримінальних і виправних» позбавлений всіх прав стану, довічно вигнаний за межі Російської імперії, у разі повернення – засудження до 8 років каторжних робіт у фортецях. 30 квітня 1872 р. *Держархів Миколаївської обл. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 8884. Арк. 119.*

Лубинский Людвиг, лікар, член польського клубу, заснованого в м. Лемберг із політичною метою, та комітету для збирання коштів на згадку 1872 р. Про членство Л. Лубинського в клубі повідомлялося в Краківській газеті «Край» від 9(21) лютого 1872 р. та Лембергській народовій газеті. Заборонено в'їзд у межі Російської імперії як члену польської політичної організації. 20 березня 1872 р. *Держархів Миколаївської обл. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 8884. Арк. 76.*

Левицкий Станислав, колишній становий пристав Старокостянтинівського повіту Волинської губ., титулярний радник, сприяв польському повстанню 1863 р., утік за кордон зі служби в місцевості, оголошеної у воєнному стані, на виклик до суду не з'явився. На підставі конфірмації тимчасового командувача Київського військового округу заочно засуджений за участь у польському повстанні, позбавлений всіх прав стану, чинів і бронзової медалі на згадку про війну 1853–1856 рр.; майно конфісковано до казни, довічно вигнаний за межі Російської імперії, у разі повернення – смертна кара могла бути замінена на каторжні роботи в копальнях. 27 квітня 1873 р. *Держархів Миколаївської обл. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 9142. Арк. 144–144зв.*

Матушевич (Matuszewicz), 40 років; таємний агент польського товариства «Martwe owu», заснованого в Парижі Людвігом Мирославським (1814–1878); направлений з Константинополя до Криму і на Кавказ із таємною місією. На підставі звістки, отриманої від керуючого російською місією в Константинополі Миколаївський військовий губернатор Б. О. фон Глазенап рекомендував Миколаївському поліцмейстерові встановити суворий нагляд за Матушевичем у разі його прибуття до Миколаєва. 5 червня 1869 р. *Держархів Миколаївської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 992. Арк. 22–22зв.*

Мацевич Карл, відставний поручик, колишній мировий посередник Черкаського повіту Київської губ. Один із ватажків повстання в Київській губ. під час польського повстання 1863 р. Після того, як селянський загін на чолі з колишнім поручиком Зелінським було розбито, і того взяли в полон, К. Мацевич утік за кордон, на виклик до суду не прибув. На підставі конфірмації тимчасового командувача Київського військового округу заочно засуджений за участь у польському повстанні на 15 років каторжних робіт у копальнях, позбавлений усіх прав стану, чинів, орденів і відзнак, майно конфісковано до казни. 7 березня 1873 р. *Держархів Миколаївської обл. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 9142. Арк. 103.*

Михаловский Людвиг, 40 років; поміщик Гайсинського повіту Подільської губ.; підозрювався в командуванні жондом повстанців; утік за кордон після поразки повстання 1863 р. Згідно з височайшим повелінням, оголошеним у відношенні військового міністра від 11 травня 1863 р., і «Положенням про покарання кримінальних і виправних», командувач військами Київського військового округу наказав позбавити Л. Михаловського чинів, орденів і від-

знак, прав стану; довічно вигнати з Російської імперії; у разі повернення – заслати до Сибіру. 7 вересня 1872 р. *Держархів Миколаївської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 1113. Арк. 11–13.*

Морачевский Юлий, уродженець Гродненської губ. Виїхав 1848 р. до Італії за 6-ти місячним паспортом, залишився за кордоном без дозволу уряду Російської імперії. Перебуваючи в Познані 1848 р., належав до академічного легіону. Ю. Морачевському заборонявся в'їзд у межі Російської імперії. 17 листопада 1859 р. *Держархів Миколаївської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 279. Арк. 123.*

Немоєвский Людвиг-Франц-Иосиф, дезертир із російської армії, добровільно повернувся з-за кордону в Царство Польське. Через добровільне повернення виключений зі списку осіб, які підлягали арешту. 2 лютого 1873 р. *Держархів Миколаївської обл. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 9142. Арк. 79.*

Новолецкий Александр, мешканець м. Варшава, учасник польського повстання 1863–1864 рр., утік за кордон. Варшавським обер-поліцмейстером на підставі циркуляра намісника Царства Польського про родини місцевих уродженців, які втекли за кордон, дружині й дітям (донькам Олександрі, Ядвізі та синові Станіславу) дозволено виїхати до батька за кордон. У разі таємного прибуття О. Новолецького чи членів його родини до Російської імперії вони підлягали затриманню. 16 липня 1871 р. *Держархів Миколаївської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 87.*

Олизар Адольф, граф, мешкав у маєтку дружини у Бердичівському повіті Київської губ. Підтримував учасників польського повстання. 3 травня 1863 р. у районі маєтку було розбито групу повстанців, 2-х із яких А. Олізару вдалося переховати у будинку. Він також підтримував уцілілих і переховуваних у лісі повстанців. Зазнавши переслідувань, утік за кордон, на виклик до суду не прибув. На підставі конфірмації тимчасового командувача Київського військового округу заочно засуджений за участь у польському повстанні до заслання до Сибіру, позбавлений усіх прав стану; майно конфісковано до казни. 7 березня 1873 р. *Держархів Миколаївської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 9142. Арк. 103зв.*

Плахецкий Иван, уродженець Познанського князівства, учасник повстання 1830–1831 рр., утік за кордон і проживав у Франції до 1872 р. Даровано прощення як польському вихідцю, який добровільно повернувся з-за кордону. 12 грудня 1872 р. *Держархів Миколаївської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 9142. Арк. 9.*

Польковский Павел, мешканець м. Варшава, кравець-підмайстер, учасник польського повстання, утік за кордон. На підставі особливого циркуляра намісника у Царстві Польському Варшавським поліцмейстером дозволено дружині П. Польковського Міхаліні та дочці Федорі вирушити за ним за кордон. У разі таємного прибуття когось із членів родини до Російської імперії вони підлягали негайному затриманню з повідомленням про це Міністерства внутрішніх справ. 31 серпня 1871 р. *Держархів Миколаївської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 1094. Арк. 117–122.*

Рамшак Луи (Ramschak), австрійський підданий, знав польську, російську, італійську, французьку, німецьку мови, виїхав із Відня до Одеси з та-

ємним дорученням обстежити весь південь Російської імперії до північного узбережжя Чорного моря з метою дізнатися про розташування армії. У разі прибуття до Миколаєва підлягав суворому негласному нагляду. 8 березня 1869 р. *Держархів Миколаївської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 992. Арк. 15–15зв.*

Ружицкий Эдмунд, 41 рік; відставний підполковник Генерального штабу; створив «мятежническую шайку», приводив різних осіб до присяги на вірність повстанню, особисто командував повстанцями в боях із російськими військами, пограбував казенний фураж у м. Полонному; утік за кордон після поразки повстання 1863–1864 рр. Згідно з височайшим повелінням, оголошеним у відношенні військового міністра від 11 травня 1863 р., і «Положенням про покарання кримінальних і виправних», командувач Київського військового округу наказав позбавити Е. Ружицького чинів, орденів і відзнак, усіх прав стану; довічно вигнати з Російської імперії; у разі повернення – застосувати смертну кару через розстріл. 7 вересня 1872 р. *Держархів Миколаївської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 1113. Арк. 11–13.*

Срочинский Богомил, мешканець м. Краків, учасник «безпорядков» 1846 р. та революційних подій 1848 р. Заборонено в'їзд до Російської імперії. 30 квітня 1859 р. *Держархів Миколаївської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 85. Арк. 51.*

Трынишевский Казимир, 42 роки; уродженець Плоцької губ., ксьондз, бернардин. Отримав паспорт для виїзду до Пруссії через закриття в Царстві Польському римо-католицьких монастирів за указом від 27 жовтня (8 листопада) 1864 р. Заборонено в'їзд до Російської імперії. 23 квітня 1865 р. *Держархів Миколаївської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 821. Арк. 105–107, 109.*

Удерский Эдуард, 30 років; австрійський підданий; колишній студент Київського університету; проживав у Російській імперії за австрійським паспортом; головний діяч створеної в 1863 р. у Києві революційної організації, брав участь у «мятежнической шайке» в Києві, утік за кордон. Засуджений на підставі законів воєнного часу за участь у польському повстанні 1863–1864 рр. і втечу за кордон. Залишений без переслідування як такий, що належав підданству іншої держави. 12 жовтня 1872 р. *Держархів Миколаївської обл. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 8884. Арк. 215.*

Хойнацкий (Chojnacke) Станислав, уродженець с. Бяла–Весь Равського повіту Варшавської губ., учасник повстання 1830–1831 рр., отримав відмову у проханні про помилування з політичних причин, утікач. Заборона на слідування через Миколаїв у межі Російської імперії накладена згідно з циркуляром міністра внутрішніх справ від 10 жовтня 1857 р. № 127. 7 листопада 1857 р. *Держархів Миколаївської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 85. Арк. 207.*

Шарковский Александр, австрійський підданий, тимчасово проживав у Заславському повіті Волинської губ., учасник польського повстання 1863–1864 рр., у складі військ польських повстанців брав участь у боях із російськими військами, утік за кордон. Звільнений від відповідальності на підставі височайшого повеління від 17 травня 1867 р. В'їзд до Російської імперії заборонено. 7 березня 1873 р. *Держархів Миколаївської обл. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 9142. Арк. 103зв.*

Яроцкий Владимир, колишній відставний штабс-капітан, із дворян Південно-Західного краю, політичний злочинець, відбував каторгу та заслання у Східному Сибіру. Отримав дозвіл на переселення до Сполучених Штатів Америки; в'їзд до Російської імперії заборонено. 16 липня 1871 р. *Держархів Миколаївської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 1094. Арк. 81.*

Додаток 2.

Циркуляри загального характеру та листування щодо їх виконання, виявлені в Державному архіві Миколаївської області

№ 1

1859 р., серпня 1. – **Циркуляр Херсонського губернського правління щодо уточнення імператорського указу про повернення хлопчиків-кантоністів до Царства Польського**

Николаевской градской полиціи
1 Августа 1859 года

Указъ ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА, САМОДЕРЖЦА ВСЕРОССИЙСКАГО, изъ Херсонскаго Губернскаго Правленія

По Указу ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА, Губернское Правленіе слушали: предложеніе Г[осподина] Начальника Херсонской губерніи отъ 20 Апрѣля сего года за № 2876, при которомъ препровождаетъ независящее распоряженіе Губернскаго Правленія копию циркулярнаго предписанія Г[осподина] Министра Внутреннихъ Дѣлъ отъ 18 Марта сего года за № 1963, слѣдующаго содержанія: что по возникшему вопросу въ одной изъ губерній могутъ ли быть отправляемы въ Царство Польское исключенные изъ военнаго вѣдомства кантонисты польскіе уроженцы изъявившіе желаніе возвратиться на родину; онъ Г[осподинъ] Министръ увѣдомляетъ его Превосходительство для должнаго въ потребномъ случаѣ распоряженія, что по отзыву Г[осподина] Министра Статсъ-Секретаря Царства Польскаго, вообще исключенные изъ баталіоновъ военныхъ кантонистовъ уроженцы Царства Польскаго сообразно существующимъ въ тамошнемъ краѣ постановленіямъ, въ случаѣ желанія возвратиться на родину, могутъ быть отправлены туда, но въ предупрежденіе всякихъ недоразуменій какія по прибытіи подобныхъ мальчиковъ въ Царство могли бы встрѣтятся, при водвореніи ихъ тамъ на жительствѣ, Губернскія Начальства, которыя будутъ отправлять бывшихъ кантонистовъ въ Царство, обязываются сообщать надлежащимъ Губернскимъ Правленіямъ Царства виды объ увольненіи ихъ изъ кантонистовъ и показанія откуда они родомъ, т. е. какой губерніи, уѣзда и гмины или деревни для дальнѣйшаго распоряженія о принятіи и водвореніи ихъ въ Царство. Приказали: Препровожденную при заслушанномъ предложеніи Г[осподина] Начальника Херсонской губерніи копию циркулярнаго предложенія Г[осподина] Министра Внутреннихъ Дѣлъ принять по Губернскому Правленію къ свѣденію и въ потребномъ случаѣ руководству. Юля 24 дня 1859 года.

Подписаль: Совѣтникъ Татариновъ
Вѣрно: за Секретаря [підпис]
Въ долж[ности] Столоначальника [підпис]
Отд[ѣленіе] 1, столъ 2

*Держархив Николаївської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 114. Арк. 15. Друкований примірник.
Завірена копія. Російська мова, дореформена орфографія.*

№ 2

1864 р., квітня 1. – Циркуляр Міністерства внутрішніх справ щодо дотримання порядку супроводження висланих із Царства Польського і Західного краю осіб до місця їх заслання в Сибіру

Секретно
Циркулярно

Господину начальнику губернії

МИНИСТЕРСТВО
ВНУТРЕННИХЪ ДѢЛЪ
Департаментъ полиціи
исполнительной
Отдѣленіе II
Столъ 2
1 Апрѣля 1864 г.
№ 66

*О наблюденіи за точнымъ соблюденіемъ правилъ о порядкѣ
сопровожденія политическихъ преступниковъ въ мѣста высылки*

Мною получены свѣдѣнія, что отъ многихъ политическихъ преступниковъ, высылаемыхъ изъ Царства Польскаго и Западнаго края въ Сибирь и другіе мѣста, поступаютъ жалобы на разные притѣсненія, дѣлаемыя имъ при слѣдованіи по назначенію и въ мѣстахъ содержанія, на неотпускъ слѣдующаго имъ по положенію довольствія, на снабженіе ихъ старою, негодною к употребленію одеждою и обувью и т. п.

Имѣя въ ввиду, что, кромѣ существующихъ постановленій, относительно порядка препровожденія въ мѣста ссылки политическихъ преступниковъ, снабженія ихъ кормовымъ довольствіемъ, изданы, въ разное время, особыя подробныя правила, и признавая необходимымъ принять мѣры къ предупрежденію подобныхъ жалобъ, я покорнѣйше прошу Ваше Превосходительство имѣть строжайшее наблюденіе за недопущеніемъ, на будущее время, какихъ-либо отступленій или безпорядковъ въ продовольствіи, снабженіи одеждою, и способахъ препровожденія ссыльныхъ лицъ, въ мѣста назначенія, руководствуясь въ точности существующими на сей предметъ правилами.

Подписаль: Министръ Внутреннихъ Дѣлъ,
Статсъ-Секретарь Валуевъ

*Держархив Николаївської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 695. Арк. 3. Друкований примірник.
Завірена копія. Російська мова, дореформена орфографія.*

№ 3

1864 р., серпня 1. – Циркуляр Міністерства внутрішніх справ із вимогою етапування «политических преступниковъ» із відповідними супровідними документами

Циркулярно

Господину Начальнику Губернії

МИНИСТЕРСТВО
ВНУТРЕННИХЪ ДѢЛЪ
Департаментъ полиціи
исполнительной
Отдѣленіе II
Столъ 2
1 Августа 1864 г.
№ 141

*Объ отправленіи политическихъ преступниковъ
по назначенію съ полными письменными документами*

Мною получены свѣденія, что политическіе преступники, высылаемыя изъ Царства Польскаго и Западныхъ губерній, въ Сибирь въ каторжную работу, на поселеніе, или на жительство въ отдаленныя губерніи Россіи, отправляются по назначенію безъ должныхъ письменныхъ документовъ (статейныхъ списковъ), изъ которыхъ бы можно было положительно видѣть ихъ происхождение, а при однихъ только именныхъ спискахъ, и то не всегда тщательно составленныхъ.

Черезъ это весьма значительное число Арестантовъ по недостатку вполнѣ точныхъ свѣдений о нихъ, будучи изъ лицъ низшихъ сословій, отправляются на правахъ, предоставленныхъ лицамъ привилегированныхъ сословій и пользуются присвоенными лицамъ этой категоріи кормовыми деньгами, въ явный ущербъ казны.

Имѣя это въ виду и принимая во внимание, что арестанты привилегированныхъ сословій, во время сухопутного слѣдованія (отъ Перми), пользуются подводами, за которыя, кромѣ прогоновъ, – по случаю требованія обыкновенно не соразмѣрно большаго числа подводъ, чѣмъ назначено по контрактамъ, – уплачиваются подрядчикамъ еще надбавочныя деньги, я нахожу, что отправленіе многихъ политическихъ преступниковъ изъ шляхты простаго званія, на техъ же правахъ, кои предоставлены по закону лицамъ привилегированнаго класса, сопряжено съ значительными и неправильными расходами казны.

Сообщая о семъ Вашему Превосходительству, я, послѣ неоднократныхъ моихъ предложеній, вновь имѣю честь просить Васъ, для устраненія на будущее время подобныхъ безпорядковъ и излишнихъ расходовъ казны, приказать строго наблюдать, чтобы политическіе преступники отправляемы были по назначенію съ полными письменными документами, изъ которыхъ бы определенно видно было: какой губерніи уроженецъ, какого званія каждый изъ нихъ, съ лишеніемъ или безъ лишенія правъ состоянія отправляется въ ссылку, а также какими правами онъ долженъ пользоваться в пути, въ случаѣ же при-

бытія во ввѣренную Вамъ Губернію пересыльныхъ политическихъ Арестантовъ безъ полныхъ о нихъ свѣдѣній, поручаю Вашему Превосходительству, тотчасъ по прибытіи сихъ Арестантовъ, незадерживая дальнѣйшаго ихъ слѣдованія, требовать отъ подлежащихъ Начальствъ недосланныхъ ими документовъ о таковыхъ ссыльныхъ; по полученіи же отзывовъ, немедленно сообщать ихъ тому Губернскому Начальству, гдѣ увѣдомленіе можетъ застигнуть пересыльныхъ, а между тѣмъ въ партіонныхъ спискахъ отмѣчать о сдѣланномъ сношеніи для предупрежденія возобновленія далѣе въ пути переписки о томъ же.

Независимо отъ сего, о всѣхъ пересыльныхъ съ неполными документами сообщать мнѣ: отъ куда слѣдуютъ помянутые Арестанты и кѣмъ именно не доставлены полные на нихъ документы.

Подписаль Министръ Внутреннихъ Дѣлъ Статсъ-Секретарь Валуевъ,
Скрѣпилъ за Директора Пятницкій
и Начальникъ Отдѣленія Холодковскій
Вѣрно: письмоводитель [підпис]

Держархів Миколаївської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 695. Арк. 35–36. Рукопис. Завірена копія. Російська мова, дореформена орфографія.

№ 4

1864 р., липня [...]. – Циркуляр Міністерства внутрішніх справ про обов'язкове пересилання кореспонденції «политическихъ преступниковъ» до Управління генерал-поліцейстера Царства Польського

Секретно
Циркулярно

Господину Начальнику Губерніи

МИНИСТЕРСТВО
ВНУТРЕННИХЪ ДѢЛЪ
Департаментъ полиціи
исполнительной
Отдѣленіе II
Столъ 2
Іюля 1864 г.
№ 133

*О корреспонденціи политическихъ
ссыльныхъ*

Генераль-Полиціймейстръ въ Царствѣ Польскомъ сообщаетъ, что письма политическихъ преступниковъ, высланныхъ изъ Царства на жительство въ Россію, отданныхъ в арестантскіе роты и сосланныхъ въ Сибирь, до сихъ поръ присылаются въ разныя Управленія Царства Польскаго, для передачи по адресамъ.

Согласно ходатайству Генераль-Маіора Трепова, я покорнѣйше прошу Ваше Превосходительство о распоряженіи, чтобы всѣ письма высланныхъ во ввѣренную Вамъ губернію, по политическимъ причинамъ лицъ, адресуемыхъ ими въ Царство Польское, были непременно пересылаемы въ Управленіе

Генераль-Полиціймейстера въ Царствѣ, откуда имъ будутъ передаваемы по принадлежности.

Подписаль: Министръ Внутреннихъ Дѣлъ,

Статсъ-Секретарь Валуевъ

Скрѣпилъ: за Директора Пятницкій

Вѣрно: Начальникъ Отдѣленья [підпис]

Держархів Миколаївської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 695. Арк. 38. Друкований примірник. Завірена копія. Російська мова, дореформена орфографія.

№ 5

1865 р., грудня 1. – Лист Миколаївського військового губернатора Миколаївському поліцмейстеру про контрольні заходи в порту і на митниці в зв'язку з можливим проривом поляків через Херсонську губернію та наступ на Поділля і Волинь

В[есьма] секретно

1 Декабря 1865 г.

УПРАВЛЕНИЕ
НИКОЛАЕВСКАГО
ВОЕННАГО ГУБЕРНАТОРА
КАНЦЕЛЯРІЯ
15 мая 1865 года
НИКОЛАЕВЪ
№ 14

Г[осподину] Николаевскому Полицеймейстеру

СЕКРЕТНО

[Резолюції поліцмейстера
Карабчевського не читаються]

Въ числѣ свѣдѣній, полученныхъ Г[осподиномъ] Новороссійскимъ и Бессарабскимъ Генераль-Губернаторомъ изъ-за границы о дѣйствіяхъ польскихъ эмигрантовъ, получено имъ и слѣдующее: будто бы поляки, проживающіе в Яссахъ, предполагають: или произвести движеніе въ Молдавіи и, воспользовавшись смутами, ворваться на Подоль, или же отправятся по частямъ къ устьямъ Дуная и оттуда стараться пробраться моремъ въ Херсонскую губернію для слѣдованія въ Украйну, на Подоль и Волинь, и будто бы поляки, находящіеся въ Турціи и многіе изъ техъ, кои проживають въ южной Молдавіи, вблизи Дуная, получили уже приказаніе пробраться по возможности въ Россію чрезъ Херсонскую губернію.

Хотя эти свѣдѣнія, какъ увѣдомляетъ Г[осподинъ] Генераль-Губернаторъ Коцебу, весьма мало заслуживають вѣроятія, но тѣмъ не менѣе я предлагаю Вашему Высокоблагородію имѣть строгое секретное* наблюденіе за лицами, прибывающими въ Николаевъ на иностранныхъ судахъ прямо изъ-за границы, и ежели между ними будутъ поляки или подозрительныя лица другихъ націй, то по собраніи секретнымъ образомъ свѣдѣній о цѣли ихъ пріѣзда, доносить мнѣ въ тоже время для дальнѣйшаго распоряженія. При семъ присовокупляю, что о вышеизложенномъ мною вмѣстѣ съ симъ сообщено и Г[осподину]

Управляющему Николаевскою портовою таможною.
Генераль-Адъютантъ [підпис] Глазенапъ
Правитель Канцеляріи [підпис] Благовѣщенскій

* Підкреслено в тексті.

Держархів Миколаївської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 821. Арк. 99–99зв., 113. Рукопис. Оригінал. Російська мова, дореформена орфографія.

№ 6

1865 р., червня [...]. – Лист Миколаївського військового губернатора Миколаївському поліцеймейстеру з інструкціями щодо поширення законодавства про переслідування втікачів –учасників повстання 1863–1864 рр., уродженців Царства Польського, на аналогічні категорії засуджених – уродженців західних губерній

Секретно

УПРАВЛЕНИЕ
НИКОЛАЕВСКАГО
ВОЕННАГО ГУБЕРНАТОРА
КАНЦЕЛЯРІЯ
Іюня 1865 года
НИКОЛАЕВЪ
№ 17

Николаевской Городской Полиції

По ВЫСОЧАЙШЕ утвержденному 11 Декабря прошедшаго года положенію Западнаго Комитета, уроженцы Царства Польскаго, которые, бывъ отданы въ военную службу за участіе въ мятежѣ или по набору 1863 г. учинятъ побѣги для уклоненія отъ военной службы и при поимкѣ выкажутъ явное недоброжелательство къ Правительству, подлежатъ взамѣнъ возвращенія, по наказаніи въ войска, ссылкѣ на водвореніе въ отдаленнѣйшихъ мѣстахъ Сибири.

Нынѣ, по докладу Государю Императору, возбужденнаго Начальствомъ войскъ Оренбургскаго края вопроса, о порядкѣ взысканія съ таковыхъ же дезертировъ изъ уроженцевъ Западныхъ губерній, Его ИМПЕРАТОРСКОЕ ВЕЛИЧЕСТВО ВЫСОЧАЙШЕ повелѣтъ соизволилъ: мѣру взысканія, установленную для дезертировъ изъ уроженцевъ Царства Польскаго, распространить и на уроженцевъ Западныхъ губерній, которые, бывъ отданы въ военную службу, за участіе въ бывшемъ мятежѣ, совершатъ изъ оной бѣгъ и выкажутъ явное недоброжелательство къ Правительству.

О таковой ВЫСОЧАЙШЕЙ волѣ, сообщенной мнѣ въ отзывѣ Г[осподина] Министра Внутреннихъ Дѣлъ, даю знать Городской Полиції для надлежащаго въ потребномъ случаѣ руководства.

Генераль-Адъютантъ [підпис] Глазенапъ
Правитель Канцеляріи [підпис] Благовѣщенскій

Держархів Миколаївської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 821. Арк. 7–7зв. Рукопис. Оригінал. Російська мова, дореформена орфографія.

№ 7

1867 р., серпня 4. – Циркуляр Міністерства внутрішніх справ із вимогою проведення попереднього дізнання щодо осіб, яким дозволено повернення в Царство Польське, та правилами їх поселення

Циркулярно

Господину начальнику губернії

МИНИСТЕРСТВО
ВНУТРЕННИХЪ ДѢЛЪ
Департаментъ полиціи
исполнительной
Отдѣленіе II
Столъ I
4 Августа 1867 г.
№ 171

*По ВЫСОЧАЙШЕМУ повелѣнію.
О примѣненіи ВЫСОЧАЙШАГО
повелѣнія 17 Мая къ высланнымъ,
по распоряженіямъ Главнаго Начальства
Западнаго края, послѣ суда*

На основаніи 4 п[ункта] ВЫСОЧАЙШАГО повелѣнія 17 Мая, объявленнаго въ циркулярѣ за № 1456, разрѣшено уроженцамъ Западнаго края, удаленнымъ, по бывшему возстанію, административнымъ порядкомъ, изъ сего края въ разныя мѣстности Имперіи, переселяться въ Царство Польское.

Нынѣ ГОСУДАРЬ ИМПЕРАТОРЪ, по всеподданнѣйшему докладу Главнаго Начальника III Отдѣленія Собственной ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА Канцеляріи, въ разрѣшеніе возникшихъ вопросовъ, ВЫСОЧАЙШЕ повелѣтъ соизволилъ:

Силу ВЫСОЧАЙШАГО повелѣнія 17 Мая примѣнить къ тѣмъ изъ высланныхъ, послѣ производства надъ ними суда, въ отношеніи которыхъ не оказалось юридическихъ основаній, для опредѣленія степени ихъ виновности, и которыхъ Генераль-Губернаторъ, руководясь лишь нравственнымъ убѣжденіемъ, что пребываніе тѣхъ лицъ вредно въ краѣ, удалялъ изъ онаго; а

Къ тѣмъ же, которые были приговорены судомъ къ какому-либо наказанію, но оно властію Генераль-Губернатора замѣнено удаленіемъ изъ края, не примѣнять постановленія 17 Мая.

О такомъ ВЫСОЧАЙШЕМЪ повелѣнніи имѣю честь сообщить Вашему Превосходительству, въ дополненіе къ циркуляру за № 1456, къ руководству по вѣренной Вамъ губерніи.

При возвращеніи и переселеніи лицъ этой категоріи въ Царство, они должны быть направляемы предварительно въ Варшаву. При чемъ изъ нихъ лицамъ изъ привилегированныхъ сословій должно быть представляемо отправляться на собственный счетъ по свидѣтельствамъ, съ включеніемъ въ оныя

обязательства слѣдовать прямымъ путемъ въ этотъ городъ, неостанавливаясь въ губерніяхъ, какъ Западныхъ, такъ и внутреннихъ, и, по прибытіи въ Варшаву, немедленно явиться въ Управление мѣстнаго Оберъ-Полиціймейстера; лица же изъ простаго званія были-бы отправляемы этапнымъ порядкомъ, не въ родѣ арестантовъ, съ тѣмъ, чтобы, по прибытіи въ Варшаву, были сдаваемы въ вѣдѣніе Управленія Оберъ-Полиціймейстера.

При чемъ, имѣя въ виду, что Начальники нѣкоторыхъ губерній, при исполненіи ВЫСОЧАЙШАГО повелѣнія 17 Мая, предоставляли переселяться въ Царство Польское лицамъ, участвовавшимъ въ бывшемъ польскомъ возстаніи, о причинахъ высылки которыхъ у Губернаторовъ не было никакихъ свѣдѣній, или же свѣдѣнія о коихъ были неполны, отчего происходили случаи неправильнаго примѣненія помянутаго ВЫСОЧАЙШАГО повелѣнія, – я, въ предупрежденіе подобныхъ ошибокъ въ примѣненіи изъясненныхъ двухъ ВЫСОЧАЙШИХЪ повелѣній, независимо указаній, сдѣланныхъ по сему предмету въ циркулярѣ отъ 7 Іюля за № 140, считаю долгомъ сообщить, для руководства, что въ тѣхъ случаяхъ, когда имѣющіяся у Губернаторовъ свѣдѣнія недостаточно разъясняютъ причины и родъ высылки лицъ, желающихъ переѣхать въ Царство Польское, надлежитъ, предварительно, собрать свѣдѣнія отъ Главныхъ Начальниковъ мѣстностей, откуда послѣдовала высылка сихъ лицъ, и разрѣшать переѣздъ въ Царство не прежде, какъ по точномъ удостовѣреніи, что желающіе воспользоваться таковымъ, имѣютъ на это право.

Вмѣстѣ съ разрѣшеніемъ, по симъ ВЫСОЧАЙШИМЪ повелѣніямъ, политическимъ преступникамъ переѣзда въ Царство Польское, поставлять въ извѣстность Собственную Канцелярію Намѣстника: о происхожденіи упомянутыхъ лицъ, о причинахъ, по коимъ они были высланы съ мѣсть родины, и по распоряженію какого Начальства; а также куда, и къ какому Начальству въ Царствѣ, лица эти обязаны явиться; въ какую именно мѣстность они переселяются, и какимъ путемъ должны слѣдовать въ мѣста назначенія.

Подписаль: Управляющій Министерствомъ
Внутреннихъ Дѣлъ, Кн[язь] Лобановъ-Ростовскій

Скрѣпилъ: Директоръ Баронъ Веліо

[Резолюція]

Настоящее циркулярное предписание Г[осподина] Министра Внутренних Дѣлъ препровождаю въ Николаевскую Городскую Полицію для свѣдѣнія и руководства. Сентября 15 дня 1867 года. За отсутствіемъ Военнаго Губернатора, Вице-Адмиралъ [підпис] Манганари

Держархів Миколаївської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 779. Арк. 232–232зв. Друкований примірник. Завірена копія. Російська мова, дореформа орфографія.

№ 8

1867 р., вересня 13. – Лист Миколаївського військового губернатора Миколаївському поліцеймейстеру про встановлення посиленого контролю у зв'язку з можливим збутом у Миколаєві виготовлених польськими емігрантами фальшивих банкнот російських рублів

13 Сентября 1867 года

Весьма секретно*

УПРАВЛЕНИЕ
НИКОЛАЕВСКАГО
ВОЕННАГО ГУБЕРНАТОРА

Канцелярія
13 Сентября 1867 года
№ 43
г. Николаевъ

[Резолюція]
*Предписано приставамъ
14 сентября*

Исправляющему должность
Николаевского Полицеймейстера

Посоль нашъ въ Константинополь, отъ 22 мин[увшаго] августа, сообщи-
ль Г[осподину] Новороссійскому и Бессарабскому Генераль-Губернатору, что
изъ свѣдѣній, поступающихъ отъ тайныхъ агентовъ нашихъ, особеннаго вни-
манія заслуживаетъ, между прочимъ, слѣдующее.

Приготовляется значительный ввозъ въ Россію фальшивыхъ ассигнацій,
новой подѣлки, изъ Англіи чрезъ Константинополь, Галаць и Одессу, преиму-
щественно въ Харьковъ, гдѣ предполагается главный сбытъ – ассигнацій, какъ
говорять, замѣчательной выдѣлки.

Въ дѣлѣ этомъ замѣшанъ какой-то лордъ Девсенъ* изъ Шотландіи, жи-
вущій въ Лондонѣ.

Извѣщая объ этомъ Ваше Высокоблагородіе, предлагаю Вамъ строго слѣ-
дить не появится ли въ Николаевѣ или пригородахъ кто-либо изъ распростра-
нителей фальшивыхъ ассигнацій и ежели у кого будутъ найдены, то немед-
ленно подвергать виновныхъ лицъ законному преслѣдованію; о каждомъ же
случаѣ открытія фальшивыхъ ассигнацій – мнѣ доносить.

Генераль-Адъютант [підпис] Глазенапъ

Правитель Канцеляріи [підпис]

* Підкреслено в тексті.

*Держархів Миколаївської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 993. Арк. 74–74зв. Рукопис.
Оригінал. Російська мова, дореформена орфографія.*

№ 9

1867 р., вересня 28. – Лист Миколаївського військового губернатора Миколаївському поліцмейстеру про переміщення з Цюриха до Константинополя друкарні фальшивих банкнот російських рублів, виготовлення та можливе їх везення польськими емігрантами через Миколаїв до Російської імперії

Совершенно секретно*
28 Сент[ября] 1867 года

УПРАВЛЕНИЕ
НИКОЛАЕВСКАГО
ВОЕННАГО ГУБЕРНАТОРА
Канцелярія
27 Сентября 1867 года
№ 44
г. Николаевъ

И[справляющему] д[олжность]
Николаевского Полиціймейстера

Посланникъ нашъ в Швейцаріи сообщилъ Министерству Иностранныхъ Дѣлъ, что находившіеся въ Цюрихѣ, въ рукахъ польскихъ эмигрантовъ, фабрика и складъ фальшивыхъ кредитныхъ билетовъ перенесены Лангевичемъ и Булевскимъ въ Турцію, и что въ началѣ июня изъ Базеля высланы въ Константинополь 15000 листовъ 50 рублевыхъ и 80000 листовъ 5 рублевыхъ фальшивыхъ кредитныхъ билетовъ, для тайного ввоза ихъ въ Россію.

Получивъ объ этомъ предложеніе Г[осподина] Новороссійскаго и Бессарабскаго Генераль-Губернатора отъ 6 сего сентября № 8421, я предписываю Вашему Высокоблагородію строжайше слѣдить не появится ли кто-либо въ Николаевѣ или пригородахъ изъ распространителей фальшивыхъ кредитныхъ билетовъ и ежели у кого будутъ найдены, то немедленно подвергать виновныхъ законному преследованію, о каждомъ же открытіи фальшивыхъ ассигнацій пятидесяти и пяти рублеваго достоинства доносить мнѣ немедленно.

Генераль-Адъютант [підпис] Глазенапъ
Правитель Канцелярії [підпис]

Читанъ и къ исполненію принятъ
[чотири підписи приставів]
Объявлѣно 29 сентября 1867 г. Письмоводитель [підпис]

* Підкреслено в тексті.

*Держархів Миколаївської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 993. Арк. 75–76. Рукопис. Оригінал.
Російська мова, дореформена орфографія.*

№ 10

1867 р., жовтня 24. – Лист Миколаївського військового губернатора Миколаївському поліцеймейстеру про забезпечення слідування без зупинок звільнених із заслання в Сибіру поляків до Царства Польського та західних губерній

Секретно*

26 Октября 1867 года

УПРАВЛЕНИЕ
НИКОЛАЕВСКАГО
ВОЕННАГО ГУБЕРНАТОРА
Канцелярія
24 Октября 1867 года
№ 48
г. Николаевъ

Николаевской Городской Полиції

[Резолюція]
Сообщить приставамъ
[Підпис]

Въ Министерствѣ Внутреннихъ Дѣлъ получены свѣдѣнія, что нѣкоторые изъ лицъ привилегированныхъ сословій, возвращающихся изъ Сибири на основаніи Всемилостивѣйшаго Указа, въ 17 день прошлаго мая состоявшагося, слѣдуютъ оттуда не подлежащимъ путемъ и останавливаются какъ бы съ какою-то цѣлію въ такихъ мѣстахъ, гдѣ находится довольно много поляковъ.

Вслѣдствіе сего Министерство проситъ имѣть наблюденіе, чтобы поляки, пользующіеся правомъ возвращенія изъ мѣстъ ссылки въ Царство Польское и Западный край на собственный счетъ, слѣдовали туда безостановочно и по тому пути, который прямо ведетъ къ назначенію.

Получивъ объ этомъ циркулярное предписание Г[осподина] Управляющаго Министерствомъ Внутреннихъ Дѣлъ отъ 22 прошлаго сентября за № 2971, даю знать Городской Полиції для свѣдѣнія и въ случаѣ надобности исполненія.

За отсутствіемъ Военнаго Губернатора, Вице-Адмираль [підпис] Манганари

* Підкреслено в тексті.

Держархів Миколаївської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 993. Арк. 77–77зв. Рукопис. Оригінал. Російська мова, дореформена орфографія.

№ 11

1867 р., листопада 13. – Лист Миколаївського військового губернатора Миколаївському поліцеймейстеру про правила видавання дозволів на відпустки римсько-католицьким священикам західних губерній

Секретно

УПРАВЛЕНИЕ
НИКОЛАЕВСКАГО
ВОЕННАГО ГУБЕРНАТОРА

Канцелярія
13 Ноября 1867 года
№ 52
г. Николаевъ

Испр[авляющему] долж[ность]
Николаевского Полицеймейстера

[Резолюція]
Принять к сведѣнію
[Підпис]

Министерство Внутреннихъ Дѣлъ въ дополненіе циркулярнаго предложенія своего, отъ 8 августа 1863 г[ода] за № 130, касательно увольненія въ отпускъ Римско-Католическихъ священниковъ, просить распоряженія, чтобы ксендзы были увольняемы въ отпускъ въ западныя губерніи не иначе, какъ по предварительномъ моемъ сношеніи съ Главнымъ Начальникомъ Западнаго края, съ объясненіемъ срока отпуска, мѣстности, куда желаетъ отправиться увольняемый, и надобности, для коей испрашивается ему отпускъ.

О чемъ Вашему Высокоблагородію даю знать для зависящаго распоряженія.

Генераль-Адъютант [підпис] Глазенапъ
Правитель Канцеляріи [підпис]

Держархів Миколаївської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 993. Арк. 83–83зв. Рукопис. Оригінал. Російська мова, дореформена орфографія.

№ 12

1867 р., грудня 19. – Лист Миколаївського військового губернатора Миколаївському поліцеймейстеру про виконання циркуляра № 1456, згідно з яким однодворцям і селянам – уродженцям західних губерній заборонялося після відбуття покарання поселятися в Царстві Польському

УПРАВЛЕНІЕ
НИКОЛАЕВСКАГО
ВОЕННАГО ГУБЕРНАТОРА
Канцелярія
19 Декабря 1867 года
№ 4462
г. Николаевъ

20 Декабря 1867 г.
Николаевской Городской Полиціи

На основаніи ВИСОЧАЙШАГО повелѣнія (пункт 3), объявленнаго въ циркулярѣ за № 1456, разрѣшено, между прочимъ, переселеніе въ Царство Польское тѣмъ изъ высланныхъ, по бывшему возстанію, въ разныя мѣстности Имперіи административнымъ порядкомъ уроженцамъ Западнаго края, кои одобряются въ поведеніи за время пребыванія въ мѣстахъ высылки, и пожелаютъ переѣхать въ Царство.

При разрешеніи этомъ имѣлись въ виду исключительно лица высшаго и средняго сословія, которыя не могли быть юридически изобличены въ павшихъ на нихъ обвиненіяхъ, и потому удалены изъ Западныхъ губерній во внутрь Имперіи административнымъ порядкомъ, но сила сего ВЫСОЧАЙШАГО повелѣнія не распространялась на простолюдиновъ (одиндворцевъ и крестьянъ). Между тѣмъ нѣкоторые Начальники губерній, куда высланы были подобныя лица изъ Западнаго края, примѣнили къ нимъ помянутое ВЫСОЧАЙШЕЕ повелѣніе и выслали нѣкоторыхъ изъ нихъ въ Царство Польское.

Высылка эта повела за собою разнаго рода затрудненія, по распредѣленію ихъ в Царствѣ, и потому Намѣстникъ въ Царствѣ Польскомъ, ходатайствовалъ о представленіи сего обстоятельства на ВЫСОЧАЙШЕЕ усмотреніе.

По всеподданѣйшему докладу ГОСУДАРЮ ИМПЕРАТОРУ отзыва графа Берга по сему предмету ЕГО ВЕЛИЧЕСТВО въ 20 день Октября, ВЫСОЧАЙШЕ повелѣтъ соизволилъ:

1. Прибывшихъ нынѣ изъ внутреннихъ губерній въ Царство Польское, изъ числа высланныхъ изъ Западнаго края, крестьянъ и одиндворцевъ возвратитъ на родину въ Западныхъ губерній, а равно возвратитъ въ оныя же и тѣхъ лицъ этого званія, которыя могли бы прибыть въ Царство впослѣдствіи впредь до полученія Начальниками подлежащихъ губерній дополнительныхъ по этому предмету указаній.

2. Не отправлять впредь въ Царство и не возвращать въ Западный край, на основаніи ВЫСОЧАЙШАГО повелѣнія 17 Мая сего года, уроженцевъ этого края изъ одиндворцевъ, крестьянъ, и вообще простолюдиновъ, высланныхъ во внутреннія губернія административнымъ порядкомъ.

О такомъ ВЫСОЧАЙШЕМЪ повелѣніи, сообщивъ Намѣстнику въ Царствѣ Польскомъ и Генераль-Губернаторамъ Западныхъ губерній для зависящихъ распоряженій въ отношеніи прибывшихъ уже в Царство лишь изъ упомянутыхъ сословій и тѣхъ кои придутъ, Г[осподинъ] Министръ Внутреннихъ Дѣлъ, увѣдомляетъ объ этомъ къ исполненію въ отношеніи политическихъ ссыльныхъ изъ сихъ сословій, какъ находящихся въ мѣстахъ высылки, такъ и тѣхъ, кои и прежде сего, получивъ разрѣшеніе переселиться въ Царство Польское, будутъ находиться въ губерніи на пути слѣдованія въ Царство изъ какихъ-либо другихъ мѣстностей съ тѣмъ, чтобы переселяющіеся были съ мѣста нахождения ихъ на пути въ Царство направляемы: уроженцы Сѣверо-Западнаго края в Вильно, а Юго-Западнаго въ Кіевъ, въ вѣдѣніе Генераль Губернаторовъ и чтобы о тѣхъ, кои будутъ направлены, вмѣсто Царства въ Вильно и Кіевъ, было немедленно доведено до свѣдѣнія Министерства Внутреннихъ Дѣлъ съ приложеніемъ именныхъ списковъ и свѣдѣній изъ какой губерніи они отправлены въ Царство Польское.

При самомъ передвиженіи партій сего рода должны быть соблюдаемы правила, изложенныя въ 3-м пунктѣ циркуляра Министерства Внутреннихъ Дѣлъ за № 242.

Получивъ объ этомъ циркулярное предложеніе Г[осподина] Статсъ-Секретаря Валуева отъ 9-го прошлаго ноября за № 246, даю знать

о вышеизложенномъ Городской полиціи для свѣдѣнія и въ случаѣ надобности исполненія.

Генераль-Адъютант [підпис] Глазенапъ
Правитель Канцеляріи [підпис]

*Держархів Миколаївської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 779. Арк. 242–244. Рукопис.
Оригінал. Російська мова, дореформена орфографія.*

№ 13

1869 р., серпня 28. – Циркуляр Міністерства внутрішніх справ про вилучення низки губерній зі списку місцевостей, де дозволено поселятися молодим людям, які у віці до 20 років брали участь у повстанні 1863–1864 рр.

Секретно
Циркулярно

Господину Начальнику губернії

МИНИСТЕРСТВО
ВНУТРЕННИХЪ ДѢЛЪ
Департаментъ полиціи
исполнительной
Отдѣленіе II
Столъ I
28 августа 1869 г.
№ 231

*О непозначеніи политическихъ преступниковъ
въ нѣкоторыхъ губерніяхъ*

ВЫСОЧАЙШИМЪ повѣленіемъ 25 Мая 1868 года объ облегченіи участи подвергшихся взысканію, по бывшему польскому мятежу, до 1 января 1866 года, даровано (5 п[ункт]) молодымъ людямъ, впавшимъ въ преступленіе неимѣя 20 лѣтъ отъ роду и несостоя въ государственной службѣ, прощеніе, съ разрѣшеніемъ изъ нихъ уроженцамъ Западнаго края проживать въ губерніяхъ, определенныхъ по Высочайшему повеленію 26 Апрѣля 1863 г[ода] для размѣщенія вообще лицъ, обнаружившихъ вредныя политическія стремленія.

Нынѣ изъ числа этихъ губерній вовсе исключены, по ВЫСОЧАЙШЕМУ повелѣнію, Прибалтійскія и Саратовская, а въ губерніи Нижегородскую и Воронежскую, по особому распоряженію, временно пріостановлено назначеніе политическихъ ссыльныхъ.

Сообщая объ изложенномъ, покорнейше прошу Ваше Превосходительство, что бы на будущее время, съ примѣненіемъ 5 п[ункта] ВЫСОЧАЙШЕГО повелѣнія 25 Мая 1868 года къ политическимъ преступникамъ, къ которымъ относится это постановленіе, находящимся во вверенной Вамъ губерніи, имъ не было разрѣшаемо переселяться въ мѣстности, поименованныя во 2 пунктѣ настоящаго циркуляра.

Подписаль: Министръ Внутреннихъ Дѣлъ, Генераль-Адъютантъ Тимашевъ
Скрепиль: Директоръ Косачовскій

Вѣрно: Начальникъ Отдѣленія, Правитель Канцеляріи [підпис]
Младшій Помощникъ [підпис]

Держархів Миколаївської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 992. Арк. 25–25зв. Рукопис. Завірена копія. Російська мова, дореформена орфографія.

№ 14

1871 р., квітня 4. – Лист Миколаївського військового губернатора Миколаївському поліцмейстеру про намір поляків – членів організації «L'International» перебратися з Константинополя до Миколаєва для проникнення на територію Російської імперії

Секретно*

УПРАВЛЕНІЕ
НИКОЛАЕВСКАГО
ВОЕННАГО ГУБЕРНАТОРА
КАНЦЕЛЯРІЯ
4 апрѣля 1871 года
НИКОЛАЕВЪ
№ 21

[Резолюції – нерозбірливо]

И[сполняющему] о[бязанности]
Николаевского полицмейстера

Г[осподинь] Чрезвычайный посоль нашъ въ Константинополь отъ 23 марта сообщилъ Новороссійскому и Бессарабскому Генераль-Губернатору, что въ послѣднее время прибыло туда изъ Франціи значительное число бывшихъ тамъ волонтеровъ и гарибальдійцевъ, высланныхъ французскимъ правительствомъ за границу. Большая часть изъ нихъ, какъ извѣстно по слухамъ, принадлежитъ къ извѣстному обществу L'International и дѣйствуетъ подъ вліяніемъ вожаковъ всемирной революціи, между ними находится много поляковъ. Многія изъ сказанныхъ лицъ намѣрены отправиться въ Россію и нѣкоторыя изъ нихъ уже выѣхали.

Извѣщая объ этомъ Ваше Высокоблагородіе, предлагаю Вамъ распорядиться о наблюденіи за дѣйствіями и сношеніями тѣхъ изъ помянутыхъ иностранцевъ, кои появятся въ г. Николаевѣ или пригородахъ и о послѣдствіяхъ мнѣ немедленно доносить.

Генераль-Адъютантъ [підпис] Глазенапъ
Управляющій Канцеляріей [підпис]

* Підкреслено в тексті.

Держархів Миколаївської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 992. Арк. 73–73зв. Рукопис. Оригінал. Російська мова, дореформена орфографія.

№ 15

1872 р., грудня 12. – Циркуляр Міністерства внутрішніх справ про упередження втеч політичних піднадзорних

Секретно
Циркулярно

Господину Начальнику губернії

МИНИСТЕРСТВО
ВНУТРЕННИХЪ ДѢЛЪ
Департаментъ полиціи
исполнительной
Отдѣленіе III
Столъ 2
12 Декабря 1872 г.
№ 206

Циркуляромъ Министерства Внутреннихъ Дѣлъ отъ 17 Августа 1863 г. за № 137 – о порядкѣ наблюденія за лицами, высланными подъ надзоръ полиціи за политическіе преступленія и проступки – было, между прочимъ, обращено вниманіе гг. Начальниковъ губерній на предупрежденіе побѣговъ между высланными и съ этою цѣлію предложено: или обязать высланныхъ являться ежедневно къ полицейскому начальству или же возложить на полицейскихъ чиновъ обязанность часто посѣщать означенныхъ лицъ на квартирахъ.

Въ послѣднее время было нѣсколько случаевъ, особенно выдающихся, побѣговъ политическихъ поднадзорныхъ.

Находя, что вышеозначенная мѣра, при точномъ ея исполненіи, если не можетъ безусловно предупредить повтореніе подобныхъ случаевъ, то по крайней мѣрѣ дастъ возможность къ своевременному обнаруженію побѣговъ поднадзорныхъ, я покорнѣйше прошу Ваше Превосходительство подтвердить мѣстнымъ полицейскимъ начальствамъ о необходимости строгаго наблюденія за безотлучнымъ нахожденіемъ политическихъ поднадзорныхъ въ мѣстахъ ихъ жительства, и съ этою цѣлію предлагаю Вамъ сдѣлать распоряженіе, чтобы политическіе поднадзорные были обязаны являться ежедневно къ мѣстному полицейскому чиновнику, или чтобы сей послѣдній удостоверялся, ежедневно же, посѣщеніемъ квартиры въ нахожденіи на мѣстѣ жительства лица, порученнаго его надзору. Въ случаѣ же побѣга немедленно доносить Вашему Превосходительству, для сообщенія о томъ Министерству.

Подписаль: Министръ Внутреннихъ Дѣлъ,
Генераль-Адъютантъ Тимашевъ
Скрѣпиль: Директоръ Косачовскій
Вѣрно: Управляющій Отдѣленіемъ [підпис]

Держархів Миколаївської обл. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 9142. Арк. 1. Друкований примірник. Завірена копія. Російська мова, дореформена орфографія.

№ 16

1873 р., травня 2. – Циркуляр Міністерства внутрішніх справ про призупинення люстрації кореспонденції поляків, висланих із політичних причин із Царства Польського і західних губерній

Секретно
Циркулярно

Господину Начальнику губернії

МИНИСТЕРСТВО
ВНУТРЕННИХЪ ДѢЛЪ
Департаментъ полиціи
исполнительной
Отдѣленіе III
Столъ 2
2 Мая 1873 г.
№ 70

По Высочайшему повелѣнію.

О прекращеніи просмотра корреспонденціи ссыльныхъ поляковъ, находящихся подъ надзоромъ полиціи въ Европейской Россіи

[Резолюція]

Въ полицію

Н. Аркас

ГОСУДАРЬ ИМПЕРАТОРЪ, по всеподданнѣйшему моему докладу въ 27 день Апрѣля сего года, Всемилостливѣйше повелѣтъ соизволилъ: просмотръ почтовой и телеграфной корреспонденціи высланныхъ по политическимъ причинамъ изъ Западнаго края и Царства Польскаго поляковъ, находящихся нынѣ подъ надзоромъ полиціи в Европейской Россіи, *прекратить**.

О такомъ Высочайшемъ повелѣніи имѣю честь увѣдомить Ваше Превосходительство для зависящихъ распоряженій.

Подписаль: Министръ Внутреннихъ Дѣлъ,
Генераль-Адъютант Тимашевъ

* Курсив – у тексті.

Держархів Миколаївської обл. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 9142. Арк. 152. Друкований примірник. Завірена копія. Російська мова, дореформена орфографія.

№ 17

1873 р., травня 5. – Циркуляр Міністерства внутрішніх справ про припинення негласного поліцейського нагляду за особами, котрі вийшли у відставку з військової служби з початком повстання 1863–1864 рр. і не виявили політичної неблагонадійності

Секретно
Циркулярно

Господину начальнику губернії

МИНИСТЕРСТВО
ВНУТРЕННИХЪ ДѢЛЪ
Департаментъ полиціи
исполнительной
Отдѣленіе III
Столь 2
5 Мая 1873 г.
№ 73

О прекращеніи полицейскаго надзора за отставными военными чинами изъ уроженцевъ Царства Польскаго и западныхъ губерній, вышедшими въ отставку съ открытіемъ въ 1863 году волненій в означенныхъ мѣстностяхъ

Съ открытіемъ въ 1863 году волненій въ Царствѣ Польскомъ и западныхъ губерніяхъ, весьма многіе молодые люди, изъ тамошнихъ уроженцевъ, состоявшіе въ военной службѣ, начали выходить въ отставку.

Вслѣдствіе сего, III Отдѣленіе Собственной ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА Канцеляріи, по полученіи изъ Военнаго Министерства увѣдомленій о подобныхъ лицахъ, сообщало гражданскому начальству той мѣстности, гдѣ увольняемое лицо оставалось на жительство, объ учрежденіи за ними секретнаго наблюденія, которое, какъ оказывается, продолжается за означенными лицами, проживающими въ разныхъ мѣстностяхъ Имперіи и Царства Польскаго, и до настоящаго времени.

Въ виду сего и принимая во вниманіе, что упомянутая мѣра принята была временно и, притомъ, въ цѣляхъ предосторожности, я, по соглашенію съ Главнымъ Начальникомъ III Отдѣленія Собственной ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА Канцеляріи, призналъ, въ настоящее время, возможнымъ прекратить дѣйствіе таковой мѣры въ отношеніи всѣхъ тѣхъ отставныхъ военныхъ чиновъ, которые послѣ того ни въ чемъ предосудительномъ въ политическомъ отношеніи замѣчены не были.

Увѣдомляя объ этомъ Ваше Превосходительство, для зависящихъ распоряженій по ввѣренной Вамъ губерніи, предлагаю Вамъ, Милостливый Государь, доставить, въ Министерство и III Отдѣленіе Собственной ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА, Канцеляріи списки, какъ тѣмъ изъ отставныхъ военныхъ чиновъ, кои, на основаніи вышеизложеннаго, будутъ освобождены отъ секретнаго наблюденія, такъ и тѣмъ, за коими признано будетъ нужнымъ продолжать таковое, съ объясненіемъ этому причинъ.

Подписаль: Министръ Внутреннихъ Дѣлъ,
Генераль-Адъютантъ Тимашевъ

Скрпѣпиль: Директоръ Косачовскій
Вѣрно: Управляющій Отдѣленіемъ [підпис]

Держархів Миколаївської обл. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 9142. Арк. 153. Друкований примірник. Завірена копія. Російська мова, дореформена орфографія.

REFERENCES

1. Bachynska, O. & Maliavskiy, M. (2016). Naslidky Lystopadovoho povstannia 1830–1831 rr. dlia polskykh mahnativ Odesy (za materialamy derzharkhivu Odeskoï oblasti) [Consequences of the November Uprising of 1830–1831 for the Polish magnates of Odesa (based on the materials of the State Archive of the Odesa Region)]. *Yugo-Zapad. Odessyka. Ystoryko-kraevedcheskyi nauchnyi almanakh*, 21, 9–17. Odessa: Pechatnyi dom. [in Ukrainian].
2. Bachynska, O. (2010). Ukrainska skladova u polskomu natsionalnomu rusi: z povidomlen rosiiskoho konsula v Halatsi [Ukrainian component in Polish national movement in the reports of the Russian consul in Galats]. *Chornomorska mynivshyna*, 5, 151–158. [in Ukrainian].
3. Bialynia-Chlodecki, Jo. (1912). *Wojna Polski z Rosya w latach 1830–1831 czyli «Powstanie Listopadowe»* [The war between Poland and Russia in the years 1830–1831, or the «November Uprising»]. Lwow. [in Polish].
4. Bilobrovets, O. M. (2006). *Suspilno-politychnyi rukh poliakiv Pravoberezhnoi Ukrainy u 1863–1914 rr.* [Social and political movement of the Polish of the Right-Bank Ukrain in the 1863–1914]. (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Kyiv. [in Ukrainian].
5. Brus, A., Kaczynska, E. & Sliwowska, W. (1992). *Zeslanie i katorga na Syberii w dziejach Polakow 1815–1914* [Exile and hard labour in Siberia in the history of Poles 1815–1914]. Wydawn. Nauk. PWN. [in Polish].
6. Ivanova, L. (2014). Za vashu i nashu svobodu. 1863 r. [For your and our freedom. 1863]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova* (Istorychni nauky 6) (Vol. 12, pp. 379–397). [in Ukrainian].
7. Janik, M. (1928). *Dzieje Polakow na Syberii* [History of Poles in Siberia]. Krakow. [in Polish].
8. Jedrychowska, B. (2000). *Polscy zeslancy na Syberii 1830–1883. Dzialalnosc pedagogiczna oswiatowa i kulturalna* [Polish exiles in Siberia 1830–1883. Pedagogical, educational and cultural activity]. Wroclaw. [in Polish].
9. Kaczynska, E. (1989). *Ludzie ukarani. Wiezienia i system kar w Krolestwie Polskim 1815–1914* [People punished. Prisons and punishment system in the Kingdom of Poland 1815–1914]. Warszawa. [in Polish].
10. Khytrovska, Yu. (2018). Pidhotovka do polskoho natsionalno-vyzvolnoho povstannia 1863-1864 rr. v Tsarstvi Polskomu ta yii osoblyvosti na Pravoberezhnii Ukraini [Preparation of the Polish National Liberation Rebellion of 1863–1864 in the Kingdom of Poland and Its Peculiarities in Right-Bank Ukraine]. *Storinky istorii: zbirnyk naukovykh prats*, 46, 45–54. [in Ukrainian].
11. Lahun, Yu. (2012). «Vsepoddanneishe dokladyvaiu...». Dokumenty z istorii polskoi menshyny Podillia v Derzhavnomu arkhivi Rosiiskoi Federatsii [«I report most devotedly...». Documents on the history of the Polish minority

of Podillia in the State Archives of the Russian Federation]. *Podilski dzherela: almanakh [Rich Pospolyta: vinnytskyi slid]* (Vol. 3, pp. 19–29). Vinnytsia. [in Ukrainian].

12. Librowicz, Z. (1991). *Polacy w Syberii* [Poles in Siberia]. Reprint z 1884. Polskie Towarzystwo Ludoznawcze. [in Polish].

13. Lushchai, V. (2018). Formuvannia rosiiskoi imperskoi natsionalnoi polityky shchodo poliakiv [Formation of the Russian imperial national policy towards the Poles]. *Hileia: naukovyi visnyk*, 137, 84–91. [in Ukrainian].

14. Mozgovyi, I. (2014). Sichneve povstannia v Polshchi ta Ukraina [January Uprising in Poland and Ukraine]. *Svitohliad – Filofofiia – Relihiia*, 7, 105–119. [in Ukrainian].

15. Nowinski, F. (1995). *Polacy na Syberii Wschodniej. Zeslancy polityczni w okresie miedzypowstaniowym* [Poles in Eastern Siberia. Political exiles in the period between the uprisings]. Gdansk. [in Polish].

16. Kryvosheia, I. & Moravets, N. (Ed.) (2017). *Polske natsionalne povstannia 1830–1831 rr. na Pravoberezhnii Ukraini: vid mifiv do faktiv* [The Polish National Uprising of 1830–1831 in Right-Bank Ukraine: From Myths to Facts]. Kyiv. [in Ukrainian].

17. Kryvosheia, I. & Moravets, N. (Ed.) (2014). *Polske natsionalne povstannia 1863–1864 rr. na Pravoberezhnii Ukraini: vid mifiv do faktiv* [The Polish National Uprising of 1830–1831 in Right-Bank Ukraine: From Myths to Facts]. Uman. [in Ukrainian].

18. Shandra, V. (2014). Sotsialni ta politychni naslidky dlia Ukrainy polskoho Sichnevoho povstannia 1863 r. [Social and Political Consequences of Polish January Uprising 1863 for Ukraine]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 1, 106–119. [in Ukrainian].

19. Shostak, I. (2003). Sekuliaryzatsiia tserkovnykh rymo-katolytskykh maietkivna Volyni pislia povstannia 1830–1831 rr. [The elimination processes the domain of Roman-catholic on Volhyn during the first part of the 19th century]. *Poliaky na Volyni: istoriia i suchasnist: Nauk. zbirnyk «Velyka Volyn»*, 30, 105–115. Zhytomyr. [in Ukrainian].

20. Sinkevych, Ye. (2014). Pidtrymka Sichnevoho povstannia zhyteliamy Khersonskoi hubernii Rosiiskoi imperii [Support of the January Uprising by residents of the Kherson province of the Russian Empire]. *Polske natsionalne povstannia 1863–1864 rr. na Pravoberezhnii Ukraini: vid mifiv do faktiv*. Uman. [in Ukrainian].

21. Sliwowska, W. (1998). *Zeslancy polscy w Imperium Rosyjskim w pierwszej polowie XIX wieku* [Polish exiles in the Russian Empire in the first half of the XIX century]. [Slovník biograficzny]. Warszawa. [in Polish].

22. Zemskyi, Yu. (2012). *Polskyi, rosiiskyi ta ukrainskyi proekty natsiotvorennia shchodo Pravoberezhnoi Ukrainy seredyny XIX st.* [Polish, Russian and Ukrainian nation-building projects regarding Right-Bank Ukraine in the mid-9th century] (Doctor's thesis). Kyiv. [in Ukrainian].

Larysa Levchenko

Doctor of Historical Sciences,

Director,

Central State Archives of Supreme Bodies of Power
and Government of Ukraine;

Senior Researcher,

Institute of Ukrainian Archeography
and Source Studies named after M. S. Hrushevskyi

NAS of Ukraine (part-time)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9097-7373>

**REPRESSIVE POLICY OF THE RUSSIAN GOVERNMENT
TOWARDS THE PARTICIPANTS OF THE MOVEMENTS
FOR THE RESTORATION OF THE POLAND STATEHOOD
(1830–1874)**

Abstract. The purpose of the article is a comprehensive analysis of the Russian Empire legislation directed against the participants of the November (1830–1831) and January (1863–1864) uprisings, the Polish national liberation and oppositional movements of 1830–1874 in order to identify key points of the repressive policy of the Russian authorities towards the Poles. Acts of top-level authorities – laws – were extracted from the «Full Assembly of Laws of the Russian Empire»; acts of lower-level bodies – circulars – originated from the State Archives of the Mykolaiv Region, although other state archives of Ukraine can keep the same documents. **The research methodology** includes methods of archival heuristics and source criticism. **The scientific novelty** consists in the introduction into scientific circulation in the field of research of the selected topic of such sources as circulars. The names of about two thousand participants of the November and January uprisings, the Poles and representatives of other nations opposed to the Russian government were restored on their basis. The appendices of this article include fragments of the list of these persons and the texts of general nature circulars. **Conclusions.** The research confirms that the imperial government used the repressive machine at full power against the population of the territories annexed to the Russian Empire after the divisions of the Polish-Lithuanian Commonwealth. After the November uprising, the repressive measures were recorded in the top-level acts, which had the status of laws announced publicly. After the January uprising, the Russian Empire granted amnesty using public acts and implemented repressions covertly in sub-legal secret circulars. Using circulars, the imperial authorities organized the persecution of representatives of all strata of the population of the former Polish-Lithuanian Commonwealth, regardless of region, nationality, or social status. The study of the circulars proves that the repression affected every family and every person, even children.

Key words: November uprising of 1830–1831; January uprising of 1863–1864; repression of Poles; repressive policy of the Russian Empire; Polish national liberation movement of the 19th century; repressive legislation of the Russian Empire.